

SISÄLLYS

1. JOHDATUS AIHEESEEN	1
1.1. Yhteiskunnallinen murros kohti nykyaikaa.....	1
1.2. Tutkimuksen tausta.....	3
1.3. Tutkimusongelmat.....	7
2. TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA HYPOTEESIT	10
2.1. Uskonto ja uskonnollisuuden osa-alueet	10
2.2. Uskonnollinen katsomus ja sen suhde asenteseen	13
2.3. Uskonnollisuuden kognitiiviset kehitysvaiheet ja katsomusten muutos	18
2.4. Uskonnollisiin katsomuksiin vaikuttavia taustatekijöitä.....	22
2.5. Maallistuminen	25
2.6. Suomalaisten uskonnollisuus ja kirkon asema	28
3. TUTKIMUSMENETTELY	33
3.1. Perusjoukko ja otanta	33
3.2. Otoksen edustavuus ja koehenkilöiden taustakuvaus.....	36
3.3. Mittari ja sen kehittäminen.....	38
3.4. Tutkimus- ja analyysimenetelmät.....	42
3.5. Uskonnollisten katsomusten ryhmittely	43
3.6. Tutkimuksen luotettavuus	47
3.7. Mittarin validiteetti.....	49
4. KOULULAISTEN USKONNOLLISET KATSOMUKSET VUONNA 2006 55	
4.1. Uskonnollinen kokonaisuus ja uskonnolliset katsomukset.....	55
4.2. Iän yhteys uskonnollisiin katsomuksiin.....	59
4.3. Sukupuolen yhteys uskonnollisiin katsomuksiin.....	60
5. PERUSKOULUN 5-9-LUOKKALAISTEN USKONNOLLISTEN KATSO- MUSTEN AJALLINEN MUUTOS 1974-2006	62
5.1. Uskonnollisen kokonaisuuden ja katsomusten muutos	62
5.2. Katsomusten muutos ikäryhmittäin	64
5.3. Tyttöjen ja poikien katsomusten muutos.....	66
6. POHDINTA	67
LÄHTEET	69
LIITTEET	

1. JOHDATUS AIHEESEEN

1.1. Yhteiskunnallinen murros kohti nykyaikaa

Länsimaissa on siirrytty 150 vuodessa maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta teolliseen sekä jälkiteolliseen yhteiskuntaan. Ilmiöstä käytetään usein termiä modernisaatio. Kehitys on ollut Suomessa myöhäisempää, mutta huomattavasti nopeampaa kuin monessa muussa Euroopan maassa. Modernisaatioon on yhdistetty lukuisia tunnusmerkkejä: teollistuminen, talouden ja politiikan eriytyminen, markkinaorientoitunut talous, oikeusvaltio ja kommunikaatioympäristöjen laajeneminen. Puhtaasti länsimaisen modernisaation piirteiksi luokitellaan usein demokratia, individualismi ja maallistuminen. (Heiskala 1994, 11–13.) Suomalaiselle yhteiskunnalle ominaisia ilmiöitä ovat olleet muun muassa vauraus ja aineellinen hyvinvointi, elinikäodotteen nousu, ammattirakenteen eriytyminen, koulutustason kohoaminen, kaupungistuminen sekä valtionhallinnon laajeneminen ja byrokratisoituminen (Kääriäinen, Niemelä & Ketola 2003, 10).

Modernisaation suunta on kuitenkin muuttunut. Parhailtaan olemme siirtymässä, ja osittain jo siirtyneetkin, modernisaation uuteen vaiheeseen. Kyse on muutoksesta aineellisten hyödykkeiden järjestelmästä kohti informaatioyhteiskuntaa. (Giddens 1989, 648–649.) Uusimmalle vaiheelle tyypillisiä tunnusmerkkejä ja kehityssuuntia ovat muun muassa informaatioteknologian kehitys, alueellistuminen ja integroituminen. Yhteiskunta on moderni, mosaiikkimainen sekä globaali. (Usher 1997, 5-7.) Eri yhteiskuntateoreetikot viittaavat näkökulmasta riippuen meneillä olevaan murrokseen käyttämällä vaihtelevia käsitteitä myöhäismodernista notkeaan moderniin tai jälkiteollisesta riskiyhteiskuntaan (Karisto 1998, 360; Kääriäinen ym. 2003, 10).

Myöhäismoderni tulevaisuus nähdään huonommin ennustettavana ja sen oletetaan johtavan itsestään selvyyksinä pidettyjen yhteiskunnallisten järjestelmien kyseenalaistamiseen (Kallioniemi 2005, 39). Ennen tätä aikaa tutkijat olivat huolissaan tulevan murroksen negatiivisesta vaikutuksesta länsimaiseen kulttuuriin. Barry Smart on viitannut ennakkoluuloon käsitteellä ”konservatiivinen huoli”. (Smart 1992, 166–167.) Laajat yhteiskunnalliset muutokset koskevat myös uskonnollista perinnettä.

Muun kulttuurin mukana ihmisten uskonnolliset tarpeet, asenteet ja käyttäytyminen muuttuu. Perinteiseen sosiologiseen modernisaatioteoriaan on kuulunut ajatus maallistumisesta. Uskontojen osalta tämä tarkoittaisi uskonnollisen vaikutusvallan heikkenemistä yhteiskunnassa. Pippa Norrisin ja Ronald Inglehartin mukaan myöhäismodernisaation kehityksessä on paljon kitkaa, sillä rationalisoituminen ja teollistuminen ovat perustavalla tavalla ristiriidassa olemassa olevan, ja säilyttämiseen perustuvan arvomaailman kanssa. Modernisaatio on nähty perinteisen uskonnon vihollisena. Uskonnollisen muutoksen teorian taustalla on näkökulma, jonka mukaan yhteiskunnan rakenteen ja ilmenemismuotojen välillä on vuorovaikutussuhde. Maallistumisen määritelmien kirjo on valtava, mutta olennaista kuitenkin on se, että yhteiskuntamurroksen pyörteissä uskonnon ja uskonnollisuuden luonne ei ole pysyvä. (Norris & Inglehart 2004, 14–25.)

Suomalainen uskonnollisuus on muuttunut viime vuosisadan lopulla selkeästi monimuotoisemmaksi (Heino 1997, 22–24). Se näkyy suomalaisessa yhteiskunnassa esimerkiksi evankelisluterilaisen kirkon jäsenmäärän tasaisena laskuna (Kääriäinen 2003, 253–254). Uskontojen asema on muuttunut Suomessa myös laillisesti. Prosessin huipentumana voisi pitää vuonna 2003 Suomessa voimaan tullutta uutta uskonnonvapauslakia (Uskonnonvapauslaki 2003/453). Se vaikutti Suomessa koulujen uskonnonopetukseen. Aiemmin tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta tuli oman uskonnon opetusta (Laki perusopetuslain 13§ muuttamisesta 2003/454). Muutos oli todennäköisesti suurin käsitteellisesti ja seuraukset käytännössä vähäisemmät kuin toivottiin ja pelättiin. Uuden lain säätäminen viestii kuitenkin asennemuutoksesta suhteessa uskontoon ja kirkkoon.

Suomalaiset lapset ja nuoret rakentavat maailmankuvaansa siinä yhteiskunnallisessa ympäristössä, jossa he elävät. Maailmankuvan rakennusaineekset ovat erilaiset kuin heidän vanhemmillaan on ollut nuoruudessaan. Informaatioteknologian kehittyminen ja laajeneminen ovat johtaneet uskomusjärjestelmien ja arvomaailmojen erilaistumiseen. Nuoria pidetään usein muutoksen edelläkävijöinä. Helena Helven mukaan nuorten maailmankuvat olivat jo 1980-luvun alkupuolella pirstaleisia. Tämän jälkeen suomalainen yhteiskunta on kokenut rajuja sosiaalisia, kulttuurisia, taloudellisia, teknisiä ja poliittisia muutoksia, jotka heijastuvat nuorten asenteisiin, arvoihin, uskomuksiin ja uskonnollisuuteen. Uskonnollisuuden muutos ei tarkoita kuitenkaan sa-

maa kuin maallistuminen perinteisessä mielessä. Helve toteaa, etteivät lapset ja nuoret ole vähemmän uskonnollisia kuin 20 vuotta sitten. Uskomusten kohteet vain ovat muuttuneet. (Helve 2006, 92–94, 104–105.)

Opetettaessa koulussa lapsille heidän omaa uskontoaan, olisi vastuullista olla tietoinen, mistä se todellisuudessa koostuu. Uskovatko lapset samoihin ilmiöihin kuin heidän vanhempansa 1970-luvulla? Ehkä oma uskonto onkin vain terminologinen määritelmä perinteiselle yhteisöllisyydelle, jolla ei ole mitään tekemistä nykylapsen todellisen uskonkohteen kanssa. Mikä on tämän päivän koululaiselle uskontoa? Onko mahdollista järjestää jokaiselle oppilaalle hänen oman uskontonsa mukaista opetusta? Vai onko peruskoulun käytäntö sitä, että alaikäiset lapset ennalta määrätään ja pakkosyötetään jonkin uskonnon kannattajiksi, myrkytetään, kuten ministeri Tuomioja äskettäin vihjaisi (Järvinen 2007, 17).

1.2. Tutkimuksen tausta

Samanaikaisesti kun vuoden 2003 uskonnonvapauslaki säädettiin, luonnosteltiin uutta opetussuunnitelmaa. Lain uskonnonopetusta koskevat muutokset tuli huomioida kaikissa peruskouluissa elokuuhun 2007 mennessä, jolloin uusi opetussuunnitelma oli myös muiden uskontojen osalta otettava viimeistään käyttöön (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 1; Perusopetuksen muiden uskontojen opetussuunnitelmien perusteet 2006, 1). Uskonnonvapauslain valmistelu aikaansai laajaa mielipiteenvaihtoa. Pohdittiin pitäisikö uskontoa ylipäätään opettaa, saako opetuksen muotoon puuttua vai tulisiko kaikki säilyttää ennallaan. (Seppo 2003, 67–69, 76–77.) Lain säätämisen jälkeen opetushenkilöstö on jatkanut keskustelua käytännön ongelmista. Mitä uskonnonopetuslailla todella käytännössä tarkoitetaan? Mitä opettajien tahdotaan opettavan ja onko kaikilla opettajilla valmiuksia tai halua antaa tällaiseen uskonnonopetukseen omakohtaista panostaan?

Koululaitosta luonnehtii tietynlainen epäajankohtaisuus. Siihen on sekä luonnollisia, että tarpeettomia syitä. Vanhat traditiot näyttäisivät olevan usein tehokas este uudelle. (Toivonen 1991, 13.) Uusi uskonnonvapauslaki oli muodollinen askel irti pitkäikäisistä perinteistä. Uskonnonopetukseen tarkemmin perehtyessä tuntuu silti, että

todellisuudessa lakimuutos oli kahlehdittuna historiaan. Uskonnonopetusta koskeviin 1920-luvun päätöksiin tehtiin vuoden 2003 uskonnonvapauslaissa melko vähäisiä muutoksia. *Tunnustuksellisen* uskonnonopetuksen käsitteestä luovuttiin ja se korvattiin käsitteellä oppilaan *oman* uskonnon opetus. Arto Kallioniemi on todennut, että epämääräinen ja tulkinnanvarainen ”tunnustuksellisuus” ei ollut kuitenkaan käytännössä määrittänyt enää vuosikymmeniin uskonnonopetusta, vaan se oli auttamattomasti vanhentunut (Kallioniemi 2005, 20). Myös Juha Sepon mielestä käsitteen muutos merkitsi lähinnä vallinneen tilanteen lainsäädännöllistä vahvistamista (Seppo 2003, 180). Haluttiinko lailla todella saavuttaa konkreettinen muutos uskonnonopetuksessa vai hiljentää näennäisillä toimilla yhteiskuntamurroksen mahdollistama kriittinen keskustelu?

Uusi uskonnonvapauslaki lähtee positiivisesta oikeudesta saada uskonnonopetusta. Sepon mukaan lain pyrkimyksenä on ollut sellainen tulkinta, joka tekisi oikeutta niin enemmistöihin kuin vähemmistöihinkin lukeutuville oppilaille. Lasten vanhemmilla tai huoltajilla on mahdollisuus päättää lapsen saamasta uskontokasvatuksesta. Oikeus saada oman uskontonsa, tai sitä vastaavaa, opetusta on haluttu turvata johdonmukaisesti. Vanhemmat ovat kerran tehneet valintansa lapsen uskonnon suhteen ja tätä valintaa arvostetaan myös koululaitoksessa. (Seppo 2001, 519–520.) Oman uskonnon opetus nähdään usein järkevänä ratkaisuna uskontodialogin näkökulmasta. Uskontojen kohtaamista koskevassa tutkimuksessa on osoitettu, että aidossa uskontojen välisessä keskustelussa on nimenomaan suotavaa sitoutua omaan traditioon. Todellisuudessa ei ole olemassa katsomuksellisesti neutraalia maata, jossa vuorovaikutus voisi rakentavasti ja objektiivisesti tapahtua. (Komulainen 2005, 287.) Länsimainen maailmistunut kulttuuri ei ole tällainen vaihtoehto, vaikka ilmeisen usein niin kuvitellaankin.

Uskonto on usein ollut peruskoulussa opettajalle vaikeimpia opetettavia aineita. Opettajan tulee tiedostaa ja pohtia omaa maailmankuvaansa sekä suhteuttaa se oikealla tavalla opetussuunnitelmaan ja uskonnon opetuksen käytäntöön (Kallioniemi 1998, 147). Uskonto on voimassa olevan opetussuunnitelman mukaisesti oppiaine, jonka avulla on selkeä mahdollisuus syventyä oppilaan identiteetin ja maailmankatsomuksen rakentamiseen (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004, 204). Vanhemmat ja kotitausta ovat olennaisia lapsen uskontokasvatukselle, mutta myös

koululla on merkittävä rooli. Suomalaiset lapset ja nuoret saavat maailmankatsomukseensa aineksia myös monelta muulta taholta, kuten viestimistä. Edustaako vanhempien muodollisesti valitsema uskonto todella oppilaan omaa vakaumusta? Uskonnonopetuksesta keskusteltaessa unohdetaan usein perusta, jolle oppilaan identiteettiä ja maailmankatsomusta ryhdytään rakentamaan. Konstruktivistisen oppimiskäsityksen mukaan opettajan on tunnettava oppilaiden subjektiiviset käsitykset voidakseen tukea heidän oppimisprosessiaan. Uuden oppimisen tulisi niveltä aikaisempaan tietorakenteeseen, jotta se olisi pysyvämpää ja laaja-alaisemmin sovellettavaa. (Puolimatka 2002, 44; Rauste – von Wright & von Wright 1999, 19–20.) On naiivia ajatella oppilaan olevan opetukseen tullessaan tyhjä astia, johon maailmankatsomuskasvatusta kaadetaan.

Uuden uskonnonvapauslain mukaisen uskonnonopetuksen käynnistyttyä äskettäin, haluan tällä tutkimuksella nostaa keskusteluun mukaan nykyoppilaiden todellisen uskonnollisuuden. Se on heidän uskonnollisten katsomustensa kivijalka, uskontodialogin pohjalla oleva traditio. Tarkoituksena on muistuttaa, että vaikka uskonnonvapauslaki mahdollisesti muuttikin käytännön uskonnonopetusta vähän, eivät oppilaiden uskonnolliset katsomukset ehkä silti ole samanlaisia kuin peruskoulujärjestelmän alkuvaiheissa 30 vuotta sitten. Tämän tutkimuksen päämääränä on antaa opettajille lasten uskonnollisuudesta ajankohtaisia aineksia, jota voi hyödyntää uudessa uskonnonopetuksessa. Tarkoitus on muistuttaa siitä, että käytännön opetustyössä olisi jossain määrin huomioitava lasten ”oman uskonnon” todellisuus. Uskon, että lisätieto ei tässä asiassa tuo tuskaa, vaan ennemminkin sen avulla on mahdollisuus poistaa epävarmuutta ja epämukavuutta uskonnon opettamisesta.

Olisi mielenkiintoista tutkia uskonnollisuutta ja sen mahdollista muutosta muutoin kuin kristinuskon rajaamana. Tämä ei kuitenkaan näin suppeassa tutkimuksessa ole mahdollista. Uskonto ja uskonnollisuus sisällyttävät itseensä liian suuren käsitteistön. Tutkimuksella pyritään kuvaamaan peruskoulun 5-9-luokkalaisten katsomusten suuntaa kristinuskoon päin tai siitä poispäin, mutta ei erittelemään mahdollisten poissuuntautuneiden katsomusten uusia, korvaavia kohteita. Uskonnollisuus on tämän tutkimuksen näkökulmasta siinä määrin suhteellinen kysymys, että lasten ja nuorten uskonnollisuuden astetta ei ole tarkoitus tällä tutkimuksella mitata. Käytettäessä tutkimuksessa termejä *myönteinen* tai *kielteinen/kriittinen* käsitellään vain tutkimuksen

omaa aineistoa. Lähtökohtana määrittelylle pidetään uskonnollisia katsomuksia eli suhtautumista aineiston mahdollistamaan kristilliseen käsitteistöön. Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei ole siis ottaa kantaa, mikä on uskonnollista ja mikä ei tai missä kulkee todellisuudessa uskonnollisuuden ja uskonnottomuuden raja, jos sellainen edes on olemassa nykyisessä yhteiskunnassamme. Tutkimuksessa ei arvioida sitäkään, kuinka syvää lasten usko on. Antti Eskola on huomauttanut, ettei tulkinnan (tässä tapauksessa katsomuksen) hyväksyminen aina edellytä uskoa, vaikka näin usein oletetaankin. Tai ettei usko voisi syntyä ilman tulkinnan hyväksymistä. (Eskola 1999, 137.)

Ongelmanasettelu muotoutuu kahden eri tutkimusaineiston ympärille ja näiden välisen ajankulun aiheuttamien uskonnollisten muutosten tarkasteluun. Tutkimusta varten syksyllä 2006 kerättyä aineistoa verrataan teoreettisesti vastaavanlaiseen aineistoon vuodelta 1974. Sen tulokset on selvitetty Kalevi Tammisen teoksessa *Mihin koululaiset ja heidän vanhempansa uskovat?* (Tamminen 1985). Vertailuasetelman vuoksi on syytä esittää aiemman tutkimuksen motiivit. Tamminen pyrki selvittämään uskonnollisten katsomusten kehitystä 7-20 -vuotiailla suomalaisilla lapsilla ja nuorilla, niiden kokonaisrakennetta eri ikävaiheissa sekä yhteyksiä koehenkilöiden muuhun uskonnollisuuteen. Kehityksellä tarkoitettiin katsomusten vaihtelua eri ikäryhmissä, ei yksilöittäin tai ajallisesti. Uskonnollisten katsomusten tutkimus oli yksi osa-alue laajemmasta tutkimuskokonaisuudesta, jolla lasten ja nuorten uskonnollista kehitystä oli selvitetty. (Tamminen 1985, 14.)

Tutkimuksen painopiste on uskonnollisuuden ideologisessa ulottuvuudessa eli katsomuksissa. Toisaalta voitaisiin puhua näihin katsomuksiin suuntautuvista uskonnollisista asenteista ja niiden tutkimisesta. Riippuukin lähinnä näkökulmasta, kummasta on kyse. Monet tutkijat ovat painottaneet katsomusten (uskomusten, beliefs) keskeistä merkitystä uskonnollisuudessa. Tamminen viittaa Glayton & Gladdeniin (1974), joiden mukaan uskonnollisuuden tutkimisessa on ratkaisevaa keskittyä katsomusjärjestelmään, johon henkilö samaistuu tai jota hän vastustaa (Tamminen 1985, 11). Erityisesti kristinuskossa on katsomusjärjestelmällä keskeinen merkitys. Suomalaisista suurimman osan ollessa kristittyjä tätä näkökulmaa voidaan ymmärrettävästi pitää tutkimuksen motiivina.

Tavoitteena on tarkastella miten yhteiskunnallinen murros sekä uskonnonharjoituksen ja uskonnonopetuksen muutos näkyy lasten ja nuorten uskonnollisuudessa ja siten myös uskonnollisissa katsomuksissa. Vastaako ilmiö maallistumisen suuntaa (kristinuskon näkökulmasta) vai onko se päinvastainen? Tai jos katsomukset näyttävätkin pysyvinä, on pohdittava mistä se johtuu. On mahdollista ajatella, että yhteiskunnalliset murrokset eivät edes koskettaisi lapsia siten, että se vaikuttaisi heidän uskonnollisuuteen. Kyseessä on ihmisen perusarvoihin nojaavat asenteet, jotka ylipäätään muuttuvat hitaasti. Tutkimuksen alkuperäinen ongelmanasettelu keskittyy seuraavaan asiaan: peruskoulun 5-9-luokkalaisten uskonnolliset katsomukset nykyisin sekä katsomusten muutos 30 viimeisen vuoden aikana. Sen ohessa on mahdollisuus myös selvittää uskonnollinen kehitys 5-luokalta 9-luokalle.

1.3. Tutkimusongelmat

Kahden eri ajanjakson vertailtavuus oli tämän tutkimuksen lähtökohta. Se edellyttää, että pyrin käyttämään pääasiassa samaa tutkimuslomaketta kuin 30 vuotta aiemminkin. Kyselylomake ja vertailun kohteena oleva tutkimus rajoittivat siis jossain määrin tutkimusongelmien rakentamista. Ne tuli hahmotella sen mukaan, mitä mittareilla oli asianmukaisesta teoriasta ylipäätään mahdollista selvittää.

Tutkimuksen ensimmäinen pääongelma koskee sitä, millaiset lasten ja nuorten uskonnolliset katsomukset *tällä hetkellä* ovat. Pääongelma on jaettu osiin kristinuskon opin pääkohtien mukaisesti. Se keskittyy kristinuskon yliluonnollisia eli *vertikaalisia katsomuksia* selvittävään kuvailuun. Ensimmäisessä alaongelmassa on yhdistetynä kaikki katsomukset uskonnolliseksi kokonaisuudeksi, tätä seuraavissa alaongelmissa ne on eriteltyinä yksitellen. Tarkoituksena on lähestyä tutkimusongelmaa siitä näkökulmasta, ovatko uskonnolliset katsomukset pääasiallisesti kristinuskoon nähden myönteisiä, neutraaleja vai kielteisiä, ja onko jotain muita trendejä löydettävissä.

1. MILLAISET OVAT PERUSKOULUN 5-9-LUOKKALAISTEN USKONNOLLISET KATSOMUKSET VUONNA 2006?

- 1.1. Millainen on koululaisten uskonnollinen kokonaisasenne?
- 1.2. Millainen on koululaisten jumalakuva?
- 1.3. Millainen on koululaisten usko Jeesukseen?
- 1.4. Millainen on koululaisten käsitys Raamatun luotettavuudesta?
- 1.5. Millainen on kristinuskon asema muihin uskontoihin verrattuna koululaisten mielestä?
- 1.6. Millainen on koululaisten usko kuolemanjälkeiseen elämään?

Uskonnollisten katsomusten ollessa kiinteässä yhteydessä ihmisen kognitiiviseen sekä moraaliseen kehitykseen on tärkeää, että uskonnollisia katsomuksia tarkastellaan tässäkin tutkimuksessa ikäryhmittäin. Tälle ovat perusteena esimerkiksi Piagetin ja Kohlbergin klassiset kehitysjaksoteoriat, joista lähinnä ensimmäistä esimerkiksi Ronald Goldman on hyödyntänyt merkittävässä uskonnollista ajattelua koskevissa tutkimuksissaan. (Goldman 1964). Ihmistieteissä myös sukupuoli on varsin vakiintunut taustamuuttuja ja uskontotieteellisissä tutkimuksissa sen on todettu olevan merkitsevä tekijä lasten uskonnollisuudessa (Helve 2006, 96, 103–104). Tamminen esitteli tutkimuksessaan uskonnollisten katsomusten vaihtelevuuden sekä ikäryhmittäin että sukupuolittain. Toisessa ja kolmannessa pääongelmassa on kyse ilmiön selittämisestä. Riippumattomina muuttujina ovat siis ikä ja sukupuoli. Uskonnolliset katsomukset jaotellaan samalla tavalla kuin ensimmäisessä pääongelmassa.

2. MILLAINEN YHTEYS SUKUPUOLELLA ON PERUSKOULUN 5-9-LUOKKALAISTEN USKONNOLLISIIN KATSOMUKSIIN?

- 2.1. Millainen yhteys koululaisten sukupuolella on uskonnolliseen kokonaisasenteeseen?
- 2.2. Millainen yhteys koululaisten sukupuolella on jumalakuvaan?
- 2.3. Millainen yhteys koululaisten sukupuolella on uskossa Jeesukseen?
- 2.4. Millainen yhteys koululaisten sukupuolella on käsitykseen Raamatun luotettavuudesta?

- 2.5. Millainen yhteys koululaisten sukupuolella on käsitykseen kristinuskon ainutlaatuisuudesta?
- 2.6. Millainen yhteys koululaisten sukupuolella on käsitykseen kuolemanjälkeisestä elämästä?

3. MILLAINEN YHTEYS IÄLLÄ ON PERUSKOULUN 5-9-LUOKKALAISTEN USKONNOLLISIIN KATSOMUKSIIN?

- 3.1. Millainen yhteys koululaisten iällä on uskonnolliseen kokonaisasenteeseen?
- 3.2. Millainen yhteys koululaisten iällä on jumalakuvaan?
- 3.3. Millainen yhteys koululaisten iällä on uskossa Jeesukseen?
- 3.4. Millainen yhteys koululaisten iällä on käsitykseen Raamatun luotettavuudesta?
- 3.5. Millainen yhteys koululaisten iällä on käsitykseen kristinuskon ainutlaatuisuudesta?
- 3.6. Millainen yhteys koululaisten iällä on käsitykseen kuolemanjälkeisestä elämästä?

Tutkimuksen neljäs pääongelma keskittyy selvittämään uskonnollisten katsomusten muutosta vuoden 1974 ja vuoden 2006 välillä. Tässäkin alaongelmat muodostuvat ensimmäisen pääongelman mukaisesta jaottelusta sekä ovat edelleen luonteeltaan selittäviä. Riippumattomana muuttujana on ajallinen muutos, joka mahdollisesti pohjautuu modernisaatioon ja sen mukanaan tuomaan uskonnolliseen muutokseen. Juuri ajankohdalla ei välttämättä ole ainoana tekijänä merkitystä. Uskonnollisten katsomusten muutokseen voivat vaikuttaa lukuisat muutkin asiat. Koska niitä on äärimmäisen hankala määritellä ja eritellä toisistaan, elaborointia ei laajenneta tämän kauemmas. Tulkinnessa käytetään yhä apuna oppilaiden sukupuolta ja ikää.

4. MITEN PERUSKOULUN 5-9-LUOKKALAISTEN USKONNOLLISET KATSOMUKSET OVAT MUUTTUNEET VUOSIEN 1974 JA 2006 VÄLILLÄ?

- 4.1. Miten koululaisten uskonnollinen kokonaisuus on muuttunut?
- 4.2. Miten koululaisten jumalakuva on muuttunut?
- 4.3. Miten koululaisten usko Jeesukseen on muuttunut?
- 4.4. Miten koululaisten käsitys Raamatun luotettavuudesta on muuttunut?
- 4.5. Miten koululaisten käsitys kristinuskon ainutlaatuisuudesta on muuttunut?
- 4.6. Miten koululaisten usko kuolemanjälkeiseen elämään on muuttunut?
- 4.7. Miten uskonnolliset katsomukset ovat muuttuneet suhteessa koululaisten ikään?
- 4.8. Miten uskonnolliset katsomukset ovat muuttuneet suhteessa koululaisten sukupuoleen?

2. TEOREETTINEN VIITEKEHYS JA HYPOTEESIT

2.1. Uskonto ja uskonnollisuuden osa-alueet

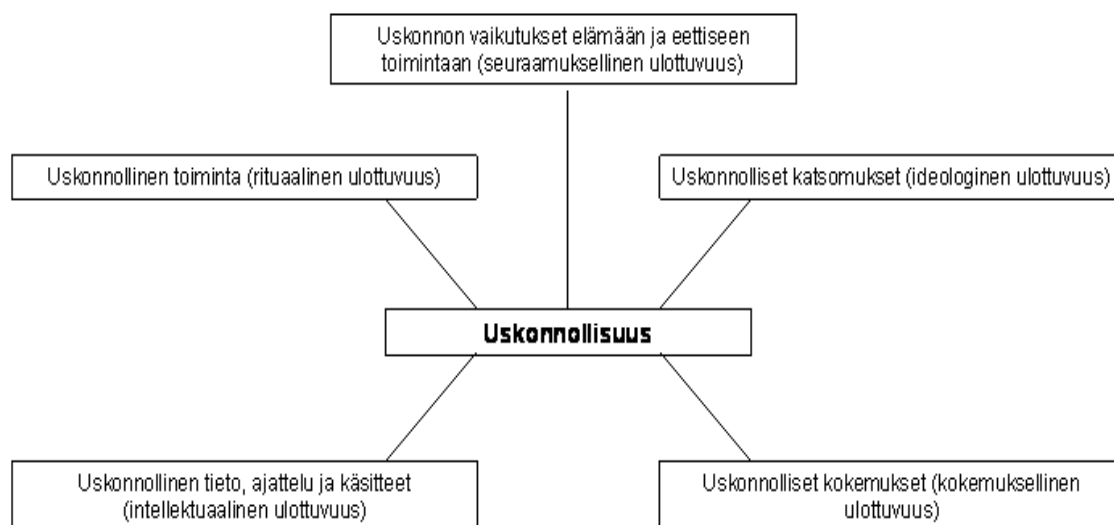
Määriteltäessä ihmistieteen käsitteistöä, siitä on väistämättä olemassa jonkinlainen esiymmärrys. Tämä ilmenee taitona käyttää termiä sujuvasti tavanomaisessa puheessa ilman, että siihen liittyy tietoisuutta varsinaisesta sisällöstä (Juntunen & Mehtonen 1977, 22). Uskontoa ja siihen liittyviä käsitteitä hyödynnetään yleensä arkikeskusteluissa luontevasti. Sen sijaan niiden tieteellinen määrittely on hankalampaa ja siitä on tyypillisesti puuttunut selkeä yksimielisyys. Tutkittaessa uskonnollisia katsomuksia, on tarpeellista perehtyä ensin lyhyesti arkipuheesta tutumpiin yläluokkiin uskonto ja uskonnollisuus, jotka usein ymmärretään yhtenä kiinteänä kokonaisuutena.

Uskontoa on pidetty merkittävänä sosiaalisen elämän muotona kaikissa yhteiskunnissa. Sen yhteydessä käsitellään ihmiselle tärkeitä kysymyksiä luonnosta, elämästä ja elämisen ehdoista. Yksityiskohtaisempi luokittelu on pitkälti länsimainen luomus. Joistain kulttuureista ei edes löydy uskontoa vastaavaa käsitettä. (Fingerroos, Opas &

Taira 2004, 7.) Määritelmät vaihtelevat sen mukaan, mistä näkökulmasta uskontoa on tutkittu, millaisena sen rooli on nähty yhteiskunnassa, ja millaisia tavoitteita käsitteen tulkinnalla on ollut. Émile Durkheimin teoria uskonnosta kuvastamassa yliluonnollisuutta on yksi merkittävimmistä ja yleisesti hyödynnetyistä (mm. Hoebel, Parsons, Malinowski) uskonnon luokitteluista (Durkheim 1981, 45–75). Kansainvälisesti kuuluisia sosiologisia määritelmiä ovat olleet myös esimerkiksi Karl Marxin ja Max Weberin näkemykset uskonnosta taloudellisen kasvun osatekijänä (Giddens 1989, 456–458, 460–463; Persell 1987, 409–412).

Uskontoa on usein pyritty jakamaan osa-alueisiin ja määrittelemään sen avulla tarkemmin. Tämän lähestymistavan pioneereja ovat olleet Charles Y. Glock ja Rodney Stark, jotka jakoivat uskonnon viiteen ulottuvuuteen (1965, 18–38). Heidän jaotteluun on myöhemmin kritisoitu, laajennettu, supistettu ja yhdistelty (esim. Ninian Smart 2005, 12–24). Selväräinen ja universaali jaottelu ei ole kaikkien nykikäsitusten mukaan uskonnontutkimuksessa niin mielekästä kuin aiemmin ajateltiin, vaikka uskonnon moniulotteisuudesta vallitseekin laaja yksimielisyys. Ulottuvuuksia painotetaan eri suhteessa uskonnoissa ja toisista näyttäisi jopa puuttuvan kokonaan tietyt dimensiot. Monet ulottuvuudet ovat myös päällekkäisiä. (Ketola ym. 2007, 47; Komulainen 2005, 281–282; Kääriäinen ym. 2003, 119.)

KAAVIO 1. Uskonnollisuuden osa-alueet Glock & Starkin (1965) mukaan.

Huom. Lähde: Glock & Stark 1965, 18–38

Tammisen mukaan vielä 1950-luvulla uskonnollisuus yhdistettiin suppeasti jumalasuhteeseen tai tuonpuoleiseen. Myöhemmin suhteeseen on lisätty ajatus riippuvuuden kokemisesta tai sitoutuneisuudesta. Edellä kuvattuun Glockin ja Starkin viisijakoon ja riippuvuuden käsitykseen nojaten Tamminen on määritellyt uskonnollisuuden seuraavalla tavalla: **”Uskonnollisuus on yksilön persoonallisuudessa – kokemuksissa, katsomuksissa, ajattelussa - ilmenevää ja hänen hartaudentarjoitustaan ja muuta toimintaansa motivoivaa, enemmän tai vähemmän tietoisista riippuvuutta jumalallisesta/Jumalasta ja tuonpuoleisesta.”** (Tamminen 1985, 12, 15, 33.) On huomioitava, että tähän riippuvuuteen liittyvät asenteet voivat vaihdella negatiivisesta positiiviseen.

Uskonnollisuuden käsite on tyypillisesti yhdistetty kristinuskon maailmankuvaan. Laajassa mielessä melkein mitä tahansa voidaan pitää uskonnollisena silloin, kun kohdetta arvioidaan uskonnollisesta viitekehystä käsin. Uskonnollisuuden rajat saattavat poiketa eri ihmisillä toisistaan. Nykynuorten uskonnollisuus sisältää todellisuudessa aineksia, jotka tulevat myös muista uskonnoista, kansanuskonosta tai New Age – tyyppisestä henkisyudesta, kuten myös populaarikulttuurin tuotteista. (Helve 2006, 94.) Valtion nuorisoasiain neuvottelukunnan jokavuotisessa nuorten arvoja ja asenteita mittaavassa barometrissa oli erikoisteemana vuonna 2006 uskonnollisuus. Nuorisobarometria varten suomalaiset nuoret kuvailivat itse omaa uskonnollisuutensa astetta. Kuten tutkijat, myös nuoret, yhdistävät käsitteen enemmän kristilliseen perinteeseen kuin muihin uskontotieteen näkökulmasta uskonnollisiin tuotteisiin. Nuorisobarometrissa todettiin, että uskonnollisuus vaikuttaa voimakkaasti siihen, uskooko nuori nimenomaan kristinuskon opinkappaleisiin. (Myllyniemi 2006, 70, 77.)

Uskontoa on hankala paikantaa universaalisti ja uskonnollisuutta usein vaikea erottaa muusta käyttäytymisestä. Uskonnollisuus on kuitenkin määriteltävissä niissä puitteissa, joissa se on koehenkilöille keskeinen. Tutkimuksessa on siis lähdetty tietoisesti uskonnollisuuden suppeahkosta kristinuskoon ja muodolliseen uskonnolliseen yhteisöön sidotusta määritelmästä. Evankelisluterilainen kirkko kristinuskon eriytyneenä muotona on melko yksiselitteisesti luokiteltavissa uskonnoksi Suomessa, vaikka asiaa katsoisi mistä näkökulmasta tahansa. Glockin ja Starkin uskonnollisuuden luokittelu viiteen osa-alueeseen on myös tällöin sovellettavissa oleva työkalu.

2.2. Uskonnollinen katsomus ja sen suhde asenteeseen

Uskonnollisuudella on useita eri osa-alueita ja se tekee kokonaisuuden tutkimisesta haastavaa. Uskontojen opit ja käytänteet poikkeavat toisistaan ja kansainvälisissä vertailututkimuksissa näyttäisi olevan mahdollista käyttää vain hyvin yleisluontoisia uskonnollisuuden mittareita (Ketola, Kääriäinen & Niemelä 2007, 47). Koko uskonnollisuuden kehitystä kattavaa teoriaa ei ainakaan tämän tutkimuksen tarpeeseen ole löytynyt. Yksittäisiä uskonnon osa-alueita tutkittaessa sen sijaan on helpompi hyödyntää erilaisia psykologisia malleja. Useat tutkijat, kuten Glayton & Gladden (1974) painottavat katsomuksista muodostuvan ideologisen ulottuvuuden erityismerkitystä koko uskonnollisuudelle ja siihen on tässä tutkimuksessa keskitytty (Tamminen 1981, 12; 1985, 11).

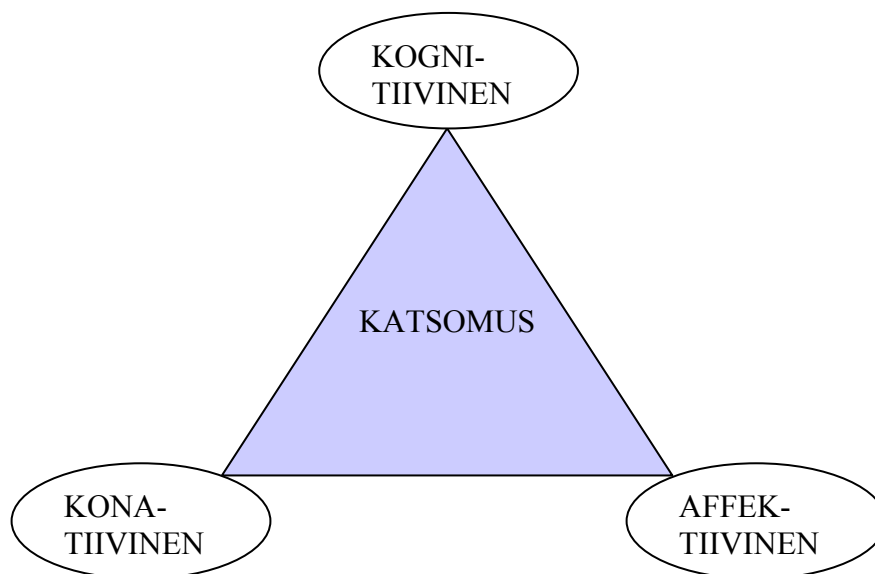
Ideologinen ulottuvuus käsittää *sen mitä uskotaan*. Kaikki uskominen ei kuitenkaan ole uskonnollista, vaan se edellyttää uskon kohdistumista uskontoon tai tuonpuoleiseen ilmiöön. (Tamminen 1985, 37; Virkkunen 1977, 13.) Uskomista tai uskomusta vastaava englanninkielinen termi on belief. Tässä tutkimuksessa se ymmärretään katsomuksena, kuten Tamminen ja T.P. Virkkunen ovat sen suomentaneet (Tamminen 1985, 21; Virkkunen 1977, 15). Käsitystä, asennetta ja mielipidettä on käytetty vaihtelevasti kuvaamaan samaa asiaa hieman eri näkökulmista (esim. Koskelainen 1968, 78–93; Niemelä 2003, 148; Rauste 1973, 9). Katsomus-termin heikkous on sen mahdollinen sekoittaminen uskomusta laajempaan kokonaisuuteen, kuten elämän- tai maailmankatsomukseen. Sen sijaan maailmankuvalla ja katsomusten kokonaisuudella on huomattavan paljon yhteistä. Esimerkiksi Maija-Liisa Rauste von Wright on todennut maailmankuvan kuvastavan sitä, mitä ihminen pitää totena tai todellisena eli mitä hän uskoo. Mari-Anna Frangénin mukaan maailmankuvasta tulee uskonnollinen, kun siihen liittyy sellaisia väitteitä, joiden tukena on uskonnollinen auktoriteetti tai henkilökohtaiset uskonnolliset kokemukset. (Frangén 2000, 18; Tamminen 1985, 21; Rauste von Wright 1979, 7.)

Katsomuksia on pidetty toisinaan arvoina, mutta yleisempää on niiden yhdistäminen asenteisiin. Suhteesta on monia tulkintoja, joka johtunee siitä, että asenteelle ei ole ollut täysin yksiselitteistä määritelmää. Asenne ymmärretään psykologiassa usein Gordon Allportin (1954) mukaisesti: opittuna, suhteellisen pysyvänä, myönteisenä

tai kielteisenä tapana suhtautua kohteeseen. Asenne opitaan sosiaalisessa yhteisössä ja siihen liittyy reaktiovalmius. Sitä pidetään ennakkotaipumuksena kokea objektit tietyllä tavalla ja tulla niiden motivoimaksi; sillä on ohjaava, dynaaminen vaikutus yksilön reaktioihin objekteja ja niihin liittyviä tilanteita kohtaan. (Erwin 2001, 12–14.)

Allportin määritelmän ydin viittaa asenteiden kolmikomponenttimalliin. Asenne saattaa olla voittopuolisesti tunnepitoinen (affektiivinen ulottuvuus), asiapitoinen (kognitiivinen ulottuvuus) tai ilmaista toimintaa (konatiivinen ulottuvuus). Mallin kolme komponenttia eivät liity aina tiiviisti yhteen ja tämä onkin herättänyt kysymyksiä koko mallin pätevyydestä ja elinkelpoisuudesta. (Erwin 2001, 13–14; Gagné 1987, 221; Karvonen 1967, 20–21.) Asenteen kolmen komponentin keskinäisen suhteen vaihtelu osoittautuu myös katsomuksen määrittelyn ongelmaksi. Kyse on tiedon, tunteen ja toiminnan painotuseroista eli tutkijoiden vaihtelevista näkökulmista asiaan yhden yksiselitteisen teorian puuttuessa.

KAAVIO 2. Katsomus ja sen kolme komponenttia

Tässä tutkimuksessa uskonnollisia katsomuksia käsitellään asenteen kolmikomponenttimallin mukaisesti eli kaikkien komponenttien oletetaan olevan niissä edustettuna. Koskelaisen mukaan katsomuksen **kognitiivinen komponentti edustaa tietoa** arvoista, normeista, uskosta ja uskonnosta (Koskelainen 1968, 92). Kyseessä on siis

ihmisen kognitiivisen järjestelmän osa. Tiedollinen puoli itsessään ei välttämättä sisällä toimintaa tai tunnetta. Toisinaan on ajateltu, että katsomus vastaa pelkkää käsitystä (concept), jolloin kolmikomponenttimallin muut kuin kognitiivinen osa jäisivät kokonaan sen ulkopuolelle (esim. Goldman 1964, 31). Ketola ym. yhdistävät uskonnollisuuden ideologisen ulottuvuuden ainakin terminologisella tasolla ihmisen käsityksiin. On kuitenkin todennäköistä, että he ymmärtävät käsityksen laajempaan kuin pelkkänä tiedollisena kokonaisuutena. (Ketola ym. 2007, 47.)

Koskelaisen mukaan uskonnollisuuden ideologinen ja tiedollinen (intellektuaalinen) ulottuvuus ovat keskenään samantyyppisiä, mutta näitä ei tule kuitenkaan sekoittaa keskenään. Erotettaessa ulottuvuuksia toisistaan on arvioinnilla merkityksensä. Tiedollinen ulottuvuus ei edellytä tiedon suhteen henkilökohtaista kannanottoa tai uskoa, toisin kuin ideologinen ulottuvuus. (Koskelainen 1968, 92.) Toteavat väitteet edustavat puhdasta tietoa, katsomus sen sijaan sisältää tiedon lisäksi kohteen persoonallisen arvioinnin. Arvioivassa katsomuksessa on kysymys henkilökohtaisesta hyväksyvistä tai hylkäävistä suhtautumisesta katsomuksen kohteeseen eli kyseessä olevan uskonnon käsitteistöön ja sisältöön. Tammisen mielestä katsomukselle on tyypillistä sen kohdetta ilmentävä väite, jossa on etuliitteenä: ”uskon, että...”, ”epäilen, että...”, ”katson, että...” tai ”pitäydyn siihen, että...”. (Tamminen 1985, 21.) Ilkka Pyysiäinen painottaa katsomusten kohdalla niihin liittyviä voimakkaita emootioita (Pyysiäinen 2004, 63). Katsomuksen **arvioiva ominaisuus edustaa kolmikomponenttimallin affektiivista ulottuvuutta.**

Toisissa katsomuksissa affektiivinen painotus on voimakkaampi, toisissa heikompi. Eri henkilöillä voi samaan katsomukseen liittyä eri tunnelataus. Katsomukseen kohdistuva suhtautuminen voi myös vaihdella eri tilanteissa. Lisäksi yksilön katsomus saattaa sijoittua arvioinnissa myös ääripäiden välille, neutraalille alueelle. Kohde on ehkä henkilölle siinä määrin kaukainen ja vieras, ettei hänelle ole kehittynyt ollenkaan sitä koskevia katsomuksia. Tämä on tulkittavissa siten, että katsomuksen tietopohja on aina myös käsitys, mutta käsityksistä ainoastaan osa saa katsomuksellisen aseman. Tamminen myöntää uskonnollisen katsomuksen ja käsityksen olevan todellisuudessa paljolti sisäkkäin: ”Kyse on painotuserosta tai näkökulmasta.” (Tamminen 1985, 24–28, 29.)

Katsomukset voivat siis edustaa asenteen kolmikomponenttimallin affektiivista tai kognitiivista ulottuvuutta eri suhteissa näkökulmasta riippuen. Uskonnollisen katsomuksen yhteys käyttäytymiseen on hieman epäselvä, kolmea komponenttia puolustavista teorioista huolimatta. Virkkusen mielestä käyttäytymiskomponentti ilmenee Jumalaan turvautumisena eli toisin sanoen riippuvuutena. Kyse on siis positiivisesta suhtautumisesta Jumalaan ja siihen liittyviin katsomuksiin. (Virkkunen 1977, 14.) Toisaalta on kuitenkin erikoista olettaa, että konatiivisen ulottuvuuden olemassaolo edellyttää aina katsomuksen myönteisyyttä henkilön viitekehyksessä. Pitäisihän yhtäläillä kielteisemmän suhtautumisen synnyttää päinvastaista toimintaa.

Koskelainen ehdottaa ongelman ratkaisemiseksi jakoa *ideologisiin katsomuksiin* sekä *katsomuksiin, joissa on yhdistyneenä uskonnollisuuden ideologinen ja seuraamuksellinen ulottuvuus*. Jos katsomus ei anna valmiuksia käyttäytymiseen, se edustaa puhtaasti ensimmäistä vaihtoehtoa. Kun katsomus aiheuttaa toimintoja jokapäiväisessä elämässä, on kyse toisesta ehdotuksesta. (Koskelainen 1968, 86.) Koskelaisen tulkinnaassa kolmikomponenttimalli on siten löydettävissä vain eettisluontoisissa katsomuksissa. Muissa katsomuksissa on edustettuna vain kognitiivinen ja affektiivinen komponentti. Tamminen tulkitsee **konatiivisen ulottuvuuden taipumuksena toimia katsomuksen suuntaisesti** (Tamminen 1985, 29, 37.) Tällöin siis toiminta ymmärretään mahdollisena tapahtumana, joka ajallisesti seuraa katsomuksen kognitiivista ja affektiivista ulottuvuutta.

Katsomukset muodostavat käsitteiden tavoin laajoja, hierarkkisesti jäsenyneitä ja mielekkäitä kokonaisuuksia. Ne esiintyvät katsomusjärjestelminä tai toisin sanoen kognitiivisena strukturina, josta Tamminen käyttää nimitystä uskonnollinen kokonaisuus. Katsomusjärjestelmässä voivat keskeiset katsomukset erottua etäisemmistä, toisten asioiden ollessa merkityksellisempiä kuin toiset. (Tamminen 1981, 16; 1985, 31.) Pyysiäisen mukaan juuri laajat katsomusjärjestelmät erottavat uskonnolliset katsomukset muista uskomuksista (Pyysiäinen 2001, 24). Paitsi yksilön katsomusjärjestelmän osa, katsomukset ovat myös jonkun sosiaalisen ryhmän tai yhteisön omaksumia. Tällöin katsomuksista puhutaan dogmeina tai normeina. (Tamminen 1985, 33.)

KAAVIO 3. Uskonnollisen katsomuksen ja katsomusjärjestelmän määritelmä.

Yksilön *uskonnollinen katsomusjärjestelmä* on uskonnollisiin kohteisiin suuntautuvien katsomusten ja niiden osajärjestelmien muodostama kokonaisuus, joka jäsentyy osaksi yksilön koko katsomusjärjestelmää.

Uskonnollinen katsomus on yksilön kognitiivisen järjestelmän osa, joka uskonnollista, Jumalaan ja tuonpuoleiseen liittyvää kohdetta ilmentävän tiedon lisäksi sisältää tämän kohteen arviointia myönteisenä tai kielteisenä, hyväksyttävänä tai hylättävänä, uskottavana tai ei-uskottavana. Katsomukseen liittyy myös taipumus toimia katsomuksen suuntaisesti.

Huom. Lähde: Tamminen 1985, 29, 37.

Nyt keskitytään katsomuksiin kristinuskon näkökulmasta, mutta tarkoituksena ei ole esittää, että ne olisivat ainoa vaihtoehto lasten ja nuorten uskonnollisille katsomuksille. Periaatteessa mikä tahansa uskomus voisi olla uskonnollinen kohdistuessaan johonkin uskonnoksi luokiteltavaan ilmiöön. Suomalaisista suurimman osan yhä kuuluessa luterilaiseen kirkkoon ja mieltäessä itsensä kristityksi (Kirkon tiedotuskeskus 2007), on oikeutettua valita tämä näkökulma tutkimuksen motiiviksi. Voimakkaasti luterilaiseen maailmankuvaan perustuva suomalainen aatehistoria luo myös varteenotettavan pohjan katsomusten muutoksen tutkimiselle. Lisäksi on huomioitava, että nimenomaan kristinuskossa opillinen ulottuvuus on paljon merkittävämmässä asemassa kuin monissa muissa uskonnoiksi yleisesti kutsutuissa ilmiöissä (Komulainen 2005, 281–282). Riippuvuus ja sitoutuneisuus ovat täten tulkittavissa evankelisluterilaisen kirkon oppisisältöön nähden positiivisena asenneulottuvuutena.

2.3. Uskonnollisuuden kognitiiviset kehitysvaiheet ja katsomusten muutos

Yksilöiden ja ryhmien uskonnollisuudessa iän myötä tapahtuvat muutokset tarkoittavat uskonnollista kehitystä (Tamminen 1981, 37). Sitä koskettavat teoriat (esim. Goldman, Elkind, Virkkunen) ovat paljolti keskittyneet kognitiiviselle alueelle, ajattelun ja käsitteiden muodostumiseen lapsuudessa ja nuoruudessa Jean Piagetin mallin mukaisesti (Oikarinen 1993, 17). Tällöin oletetaan, että uskonnolliset käsitykset ovat samojen mielen mekanismien tuotetta kuin kaikki muutkin ajatuksemme ja uskomuksemme. (Pyysiäinen 2001, 7-8; Pyysiäinen 2004, 56.)

Tutkimuksen kolmijakoinen katsomus-määritelmä ei anna suoranaista oikeutta sen tarkastelemiselle pelkästään kognitiivisesta näkökulmasta käsin, mutta parempiakaan vaihtoehtoja ei juuri ole olemassa. Frangénin mukaan kukaan psykoanalyttisen koulukunnan edustajista ei ole esittänyt teoriaa siitä, miten katsomukset kehittyvät ja muuttuvat (Frangén 2000, 28). Tamminen on epäillyt, että Leon Festingerin (1964) dissonanssiteoriaa voisi mahdollisesti hyödyntää, mutta ilmeisesti teorian soveltuvuuden osoittaminen on jäänyt kesken (Tamminen 1985, 35). James W. Fowler (1981) on pyrkinyt selvittämään kognitiivisen, moraalisen ja psykososiaalisen kehityksen yhteyttä ja painottanut tunteen merkitystä prosessissa. Hän kuitenkin keskittyy uskoon toimintana (faith) ja näin ollen teoria ei ole sen paremmin sovellettavissa katsomuksiin. (Oikarinen 1993, 16.)

Katsomus on sidottavissa kognitiiviseen kehitykseen, jos hyväksytään, että persoonallinen arviointi edellyttää ensin käsityksen eli tiedollisen puolen omaksumista. Silloin kognitiivisen komponentin muutoksen pitäisi ilmetä tunnekomponentissa tai ainakin aiheuttaa selvää ristiriitaa näiden välille (Tamminen 1985, 35). Piagetin mielestä on selvää, että äly ja tunne ovat kehitysprosessissa koko ajan sisäkkäin ja toisiinsa liittyneenä. Ronald Goldmanin mukaan tämä yhteys ilmenee selvästi juuri uskonnollisessa ajattelussa, joka edellyttää lähes aina tunteenomaista tulkintaa kohteen totuudesta (Goldman 1964, 14–18; Piaget & Inhelder 1977, 111).

Piaget jakaa lapsen kognitiivisen kehityksen neljään, selvästi toisistaan erottuvaan vaiheeseen:

- 1) sensomotorinen kausi (0-2v.)
  - 2) esioperationaalinen kausi (2-7v.)
  - 3) konkreettisten operaatioiden kausi (7-12v.)
  - 4) formaalisten operaatioiden kausi (12v.-)
- (Piaget & Inhelder 1977, 13; Piaget 1988, 102–109.)

Tunnetuin yritys soveltaa Piagetin teoriaa uskonnollisuuteen on Goldmanin 1960-luvulta. Hänen mukaansa uskonnollista ajattelua leimaa kehitys Piagetin kolmen viimeisen vaiheen aikana. Piaget on määritellyt kehitysvaiheille ikärajat. Goldmanin mielestä vaiheiden määrittäminen tarkan iän perusteella on liiallista yksinkertaistamista. Teoriassa on jonkinlaisia ikäskaaloja, jotka eivät merkittävästi poikkea Piagetin vastaavista. Nämä perustuvat tutkimuksen kohteena olleiden lasten henkiseen, eikä fyysiseen, ikään. Goldman korostaa joka tapauksessa niiden viitteellisyyttä lasten uskonnollisten kokemusten ja ympäristöjen vaihdellessa suuresti. Lisäksi hän sijoittaa varsinaisten kausien väliin siirtymävaiheet. Niille on tyypillistä sekä edeltävän, että tulevan kauden piirteet. (Goldman 1964, 51–67.)

Goldmanin ensimmäinen, intuitiivisen uskonnollisen ajattelun vaihe jatkuu noin 6-8 ikävuoteen saakka. Piaget on todennut tämänikäisen tekevän aikuisen näkökulmasta vääriä johtopäätöksiä, vaikka ne minäkeskeiselle pikkulapselle ovat loogisia ja järkeviä. Tänä aikana lapsi oppii käyttämään kieltä itsenäisesti. Ajatus on vielä kuitenkin varsin konkreettista. Lapsi oppii usein ensimmäiset uskonnolliset käsitteensä, vaikka ei välttämättä niiden sisältöä vielä osaa arvioidakaan. Toisessa vaiheessa on kyse konkreettisesta uskonnollisesta ajattelusta, joka vastaa Piagetin konkreettisten operaatioiden vaihetta. Goldman sijoittaa tähän noin 7-13 -vuotiaat lapset, jotka alkavat ajatella itsenäisemmin ja ovat vähemmän minäkeskeisiä. Lapsi hallitsee myös pidempiä ajatusketjuja, yhdistelee näkökulmia ja hänellä on kykyä käyttää abstrakteja käsitteitä. Ajatus kuitenkin keskittyy konkreettisiin ja erityisesti tilanteessa nähtävillä oleviin kohteisiin.

Viimeisen vaiheen Goldman nimeää abstraktin uskonnollisen ajattelun kaudeksi. Hän asettaa ensin konkreettisen ja abstraktin ajattelun rajan myöhemmäksi kuin Piaget, 13/14 ikävuoden kohdalle. Myöhemmissä teorioissaan hän siirtää rajan varhaisemmaksi noin 11 vuoden ikään. Goldman on osoittanut, ettei lapsi voi ymmärtää Raamatun abstrakteja kertomuksia, ennen kuin hän saavuttaa muodollisten operaatioiden vaiheen. Vasta silloin nuori pystyy selittämään käsityksiään ja selittämään uskonnollisia käsitteitä ymmärrettävällä tavalla. (Goldman 1964, 52–61; Goldman 1968, 196; Piaget 1988, 102–109.)

Tässä tutkimuksessa koehenkilöt sijoittuvat Goldmanin uskonnollisen kehityksen jaottelussa sen kahteen viimeiseen vaiheeseen. Lasten yksilöllinen kehitystahti voi vaihdella, mutta suurin osa oppilaista edustaa todennäköisesti näitä vaiheita. Osa on luultavasti saavuttanut abstraktin uskonnollisen ajattelun vaiheen ja osa on siirtymässä tätä kohti. Selkeitä rajoja on mahdotonta määrittää, sillä koehenkilöistä on hyvin vähän taustatietoa ja esimerkiksi Goldmanin painottama henkistä ikää ei ole saatavilla. On hyvä myös huomioida, että kehitysvaiheet eivät ole tarkkarajaisia, vaan liukuvia.

On todennäköistä, että lasten ja nuorten uskonnolliset katsomukset muuttuvat ajattelun syventyessä ja tietopohjan laajentuessa kehittymisen myötä. Uskonto ei ole kuitenkaan pelkkiä lapsessa olevia sisäsyntyisiä teologisia käsitteitä. Katsomuksia tarkastellessa on syytä huomioida tekijät, joiden oletetaan vaikuttavan lapsen asenteisiin älyllisen kehitystason suomissa puitteissa. Fishbein ja Ajzen (1975) ovat erottaneet asenteiden kehityksessä kaksi perusstrategiaa: aktiivisen osallistumisen ja vakuuttavan kommunikaation (Tamminen 1985, 36). Emotionaalisilla tekijöillä on merkittävä rooli uskonnollisuuden omaksumisessa ja suhteet uskontoa tai teologiaa välittäviin vanhempiin henkilöihin ovat erittäin tärkeitä. Opettaminen tapahtuu pääasiassa tradition välittämisen kautta. Abstraktit käsitteet jäävät taka-alalle, kun uskontokulttuuria siirretään nuoremmille sukupolville laulun, leikin tai kertomusten avulla. (Holm 2005, 146–147, 149, 153).

Lapsuudenkodin ja vanhempien uskonnollisuudella on vahva ja suoraviivainen yhteys lapsen omaan uskonnollisuuteen. Isoäitiä pidetään myös yhä yllättävän merkityksellisenä uskontokasvattajana. Vaikka uskonnosta puhutaankin yksityisasiana, näyttäisi uskonnollisuus edelleen olevan sukupolvelta toiselle siirtyvää. (Myllyniemi 2006, 65, 72; Niemelä & Koivula 2006, 165.) Helve on kuitenkin havainnut, että nykyisin uskonnollistenkin vanhempien on huomattavasti vaikeampaa siirtää uskonnollisuutta nuoremmalle sukupolvelle kuin mitä aiemmin (Helve 2006, 103). Sosiaali- ja kulttuuriasiainvaliokunnan tuottavana järjestelmänä kodin paikasta kilpailevat entistä voimakkaammin massaviihde sekä erilaiset nuorisokulttuurit, joiden viestien välitys on modernin teknologian ansiosta huomattavasti aiempaa nopeampaa. Yhä suurempi osa suomalaisista lapsista ja nuorista edustaa nykyään uskonnon suhteen suojelemaan välinpitämättömyyttä kotikulttuuria. On todettu, että mitä nuoremmista vanhemmista on kyse, sitä vähemmän kodissa välitetään uskonnollisuutta. Tällöin on ymmärrettävää, että muut vaihtoehtoiset tarjonnat vaikuttavat lasten käsityksiin voimakkaasti. (Niemelä & Koivula 2006, 165; Myllyniemi 2006, 71–72; Talib 2005, 134, 136–137, 143.) Lapset pohtivat elämäntapa- ja elämäntilanteita myös koulussa, niin uskonnon opetuksen kuin muun koulun toiminnan yhteydessä. Martin Ubani väittää koulun vaikuttavan oppilaan uskonnollisuuteen, riippumatta tiedostaako se roolinsa vai ei (Ubani 2005, 105).

Asenneteorioissa asenteen affektiivisen komponentin on nähty olevan muita komponentteja vaikeammin muutettavissa ja tämä on yhdistetty myös uskonnollisten katsomusten olemukseen ja pysyvyyteen. Usein oletetaan, että asenteet muuttuvat nopeammin kuin arvot, mutta hitaammin kuin mielipiteet. Katsomuksen muutoksen oletetaan noudattavan asenteen muutosrytmiä. Joskus tapahtuu äkillistä koko katsomusjärjestelmän uudelleenmuotoutumista, mutta tavallisempaa on sen vähittäinen muuttuminen. Katsomusjärjestelmä ohjaa uuden tiedon omaksumista. Se taas vaikuttaa uusien katsomusten muodostumiseen ja integroimiseen. Robert J. Havighurst ja Barry Keating (1971) ovat esittäneet, että monien yksilöiden katsomusjärjestelmä muuttuu jatkuvasti monimutkaisemmaksi ja täydellisemmäksi läpi koko elämän yksilön omien kokemusten vaikuttaessa suuresti tähän kehitykseen. (Tamminen 1985, 30–31.) Asenteen muutosta käsittelevät teoriat keskittyvät kuitenkin yksilön katsomusten muuttumiseen ajassa. Tässä tutkimuksessa olisi tärkeämpää tietää, miten koko yhteiskunnallinen asenneilmasto muuttuu ja näkyy tietyn ikäryhmän katsomuksissa.

2.4. Uskonnollisiin katsomuksiin vaikuttavia taustatekijöitä

Uuden vuosituhanen suomalaista uskonnollisuutta luonnehtii pirstaleisuus. Erilaisia arvoja ja asenteita kannattavat ryhmät ovat aiempaa heterogeenisempia. Ryhmäjaottelu ei perustu automaattisesti perinteisiin kategorioihin kuten sukupuoleen, ikään tai sosiaaliluokkaan. Niemelä viittaa erityisesti nuoriin, joiden keskuudessa on todettu olevan uusia merkittäviä alaryhmiä, jotka määrittävät uskonnollisuutta. Vaikka ryhmäjaottelut ovat tulleet aiempaa monimuotoisemmiksi, joitain selkeitä eroja voidaan kuitenkin edelleen havaita uskonnollisuudessa. Uskonnollisuuteen vaikuttaa Suomessa merkittävästi henkilön asuinpaikka, uskonnollinen yhdyskunta sekä aikuisväestöllä koulutustaso. (Niemelä 2003b, 187, 203–211.) Näiden taustatekijöiden suhdetta on mitattu pääasiassa uskonnollisuuden kokonaiskuvaan. Uskonnollisuuden osa-alueiden ollessa limittäin ja osittain päällekkäin olisi toki luonnotonta väittää, etteivät samat tekijät vaikuttaisi katsomuksiin ollenkaan. Lasten iän ja sukupuolen suhde heidän uskonnollisuutensa ideologiseen ulottuvuuteen on kuitenkin osoitettu merkittäväksi.

Suomalainen uskonnollisuustutkimus on keskittynyt lähinnä tiedollisen tason kartoittamiseen (Frangén 2000, 41). Tammista seurasi uskomusten tutkimisessa 1980-luvun alussa muutama tutkija (esim. Seppälä 1980, Rantala 1982). Näiden jälkeen lähinnä Helve ja Frangén ovat ulottaneet tarkastelunsa kognitiivisen tason ulkopuolelle. Katsomuksia on tutkittu maailmalla melko runsaasti, mutta lasten ja nuorten osalta vähemmän. Koululaisiin kohdistuneet tutkimukset ovat keskittyneet pääasiassa myöhempään nuoruusiikään. Ne ovat yleensä käsitelleet uskonnollisten katsomusten kokonaisasetusta, katsomuksia ei ole juurikaan eritelty. (Frangén 2000, 33–41; Tamminen 1985, 38–45.)

Usein on todettu, että uskonnolliset asenteet muuttuvat aikaisempaa kielteisemmiksi murrosikäen tultaessa ja tämän jälkeen nuoruusiässä. Tammisen mukaan uskonnolliset asenteet muuttuivat kielteisemmiksi jo kolmannelta luokka-asteelta lähtien. Hän mukailee ajatuksissaan esimerkiksi Leslie Francisia (1976). Jyrkin muutos on nähtävillä murrosiän kynnyksellä viidennen ja seitsemännen luokan välillä. Katsomusten suuntautuminen vähemmän myönteiseen suuntaan merkitsee kriittisyyden ja epävarmuuden lisääntymistä, mutta ei välttämättä kohteen suoranaista kieltämistä. Tammi-

nen toteaa myös, että muutos ei koske kaikkia nuoria. Positiiviset uskonnolliset asenteet esimerkiksi saattavat voimistua merkittävästi murrosiän alkaessa. (Tamminen 1985, 43–44.)

On huomioitava, että Tammisen teoria on melko vanha. Murrosikä on siirtynyt 30 vuodessa hieman aikaisemmaksi ja muutenkaan ikärajat eivät välttämättä vastaa tismalleen toisiaan tällä aikajänteellä. Tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoisinta antia on Frangénin vuosituhannen vaihteen tutkimus 3-9-luokkalaisten suomalaislasten persoonallisista elämänskatsomuksista, joka tukee pääasiassa Tammisen väitteitä. Frangén on osoittanut seuraavanlaisia asioita iän ja uskonnollisten katsomusten yhteydestä:

- luonnontieteellinen käsitys maailman synnystä yleistyy iän myötä
- uskonnollinen elämänskatsomusperspektiivi omaksutaan varhemmin kuin agnostinen tai ateistinen
- agnostisia ja ateistisia elämänskatsomuksia löytyy yläasteikäisiltä, mutta ei ala-asteikäisiltä oppilailta
- epäily ja kielteisyys Jumalaa kohtaan lisääntyvät iän myötä
- suurin ero Jumalaa koskevassa suhtautumisessa on kuudennen ja seitsemännen luokan välillä
- luokka-asteiden välillä ei ole eroja kuolemanjälkeiseen elämään liittyvässä pohdinnassa

(Frangén 2000, 84, 108, 132–134, 209.)

On siis todennäköistä, että katsomukset muuttuvat lasten vanhetessa. Katsomusten muuttumisen kielteisemmiksi voi ajatella olevan kytkeytyneenä uskonnollisen ajattelun kehitykseen. Suhtautuminen katsomuksiin muuttuu todennäköisesti juuri siinä vaiheessa, kun Goldmanin teorian mukaan ajattelusta tulee abstraktimpaa ja kriittisempää. Voidaan ajatella, että mitä abstraktimpaa uskonnollinen ajattelu on, sitä syvällisempiin ja ehkä myös selkeämpiin kannanottoihin lapsi tai nuori pystyy. Aukotonta ja selvää syy- ja seuraussuhdetta katsomusten ja ajattelun kehityksen välillä ei tietenkään ole, sillä lukuisat muutkin asiat voivat vastaavalla tavalla vaikuttaa katsomuksiin eri ikäryhmissä.

Tutkimuksen ensimmäinen Goldmanin uskonnollisen ajattelun kehitysvaihetheoriaan pohjautuva hypoteesi on seuraavanlainen:

Hypoteesi 1. Ikä on yhteydessä uskonnollisiin katsomuksiin siten, että iän kasvassa uskonnolliset katsomukset muuttuvat kielteisemmiksi.

Sukupuolten eroista uskonnollisuudessa on keskusteltu paljon ja tutkittaessa näitä on lähes aina osoitettu olevan. Niemelän mukaan naiset ovat uskonnollisempia kuin miehet kaikissa ikäryhmissä, nuorista vanhoihin (Niemelä 2003b, 189). Helven mielestä tyttöjen ja poikien uskonnolliset erot ovat viime aikoina kaventuneet Suomessa, mutta ovat silti yhä selkeitä (Helve 2006, 102). Nuorisobarometrissa 2006 osoitetaan nuorten naisten olevan keskimäärin nuoria miehiä uskonnollisempia. He myös näkevät uskonnon olemassaolon tärkeämpänä. Miehillä ja pojilla uskonnolla ei ole niin suurta henkilökohtaista merkitystä, vaikka eivät hekään suhtaudu Suomessa uskontoon aktiivisen kieltävästi. Naiset kokevat miehiä tyypillisemmin kasvatuksensa olleen uskonnollista. Lisäksi naisille on yleisempää uskonnollisia aiheita koskettava keskustelu kuin nuorille miehille. (Helve 2006, 93–94, 99, 102–104; Myllyniemi 2006, 71–72, 75–76.)

Sukupuolella näyttäisi olevan suurempi merkitys katsomuksiin kuin iällä. Tamminen viittaa esimerkiksi Francisiin (1976) sekä Greeriin (1972), joiden mukaan tyttöjen asenteet kristilliseen uskoon ja erilaisiin kristillisiin katsomuksiin ovat aina poikien asenteita myönteisempiä (Tamminen 1985, 44). Tytöt uskovat Jumalaan selvästi useammin kuin pojat. Tyttöjen ja naisten uskomusmaailma sisältää poikia enemmän kristinuskon aineksia. Toisaalta he ovat taipuvaisempia myös kristinuskon ulkopuoliseen hengellisyyteen. Helven mukaan tyttöjen maailmankuva on tyypillisesti maagisempi kuin poikien. (Helve 2006, 93–94, 99, 102–104; Myllyniemi 2006, 71–72, 75–76.)

Seuraavat seikat Frangénin tutkimuksesta ovat merkittäviä sukupuolen ja uskonnollisten katsomusten yhteyden tarkastelussa:

- pojat epäilevät kaikilla muilla paitsi kuudennella luokalla enemmän kuin tytöt Jumalan olemassaoloa
  - tytöillä on valoisampi Jumalakuva
  - tytöt esittävät kokonaisuudessaan enemmän uskontokritiikkiä kuin pojat
  - tytöt näkevät Jeesuksen merkityksellisempänä kuin pojat
- (Frangén 2000, 84, 108, 132–134, 209.)

Mitä ilmeisimmin tyttöjen ja poikien suhtautuminen vaihtelee katsomuksesta toiseen ja katsomusten kokonaisuuteen vaihtelua on hankala arvioida sukupuolittain. Tämän vuoksi erityisesti taustamuuttujan sukupuoli merkitystä arvioitaessa on syytä tarkastella katsomuksia toisistaan erillään. Toinen ja kolmas hypoteesi on muodostettu näiden käsitysten pohjalta seuraavanlaiseksi:

Hypoteesi 2. Sukupuoli on yhteydessä uskonnollisiin katsomuksiin siten, että tyttöjen katsomukset ovat useammin myönteisempiä kuin poikien.

Hypoteesi 3. Ajankohta on yhteydessä uskonnollisiin katsomuksiin siten, että erot sukupuolten välillä ovat pienempiä nyt kuin vuonna 1974.

2.5. Maallistuminen

Maallistumisesta (sekularisaatio) on keskusteltu sosiologiassa ja uskontotieteessä viimeisen vuosisadan ajan. Maallistuminen liittyy tulkintaan yhteiskuntamurroksesta ja modernista yhteiskunnasta. Maallistumisesta on varsin moninaisia käsityksiä. Toista ääripäätä edustanee Marxin ja Freudin teoriat uskonnon totaalisen katoamisesta, vastapäinen vastine lienee byrokraattinen ajatus kirkon ja valtion hallinnon erottamisesta. Kaikki nykytutkijat eivät pidä maallistumista todellisena ilmiönä.

Siispä ei keskitytä ainoastaan sisällön ja seurausten tutkimiseen, vaan väitellään, onko maallistumista ylipäätään tapahtunut. Toisille se on yksi merkittävimpiä viimeaikaisia muutoksia yhteiskunnassamme. Toisille se on myytti tai pelkkää illuusiota. (Hamilton 2001, 323–324.)

Sekularisaatioteorian sekaisuus selittyy osittain sillä, että itse uskonto terminä on epämääräinen. Maallistumisen arviointi vaatii yksiselitteisen määritelmän siitä, mitä uskonto on yhteiskunnassa, jossa sen aseman muuttumista tarkastellaan. Onko maallistuminen muutosta suhteessa valtauskontoon vai johonkin muuhun kohteeseen? Nykyään uskonto useimmiten ymmärretään olennaisena osana modernia yhteiskuntaa, mutta muuttuneena, monipuolisena ja tuntemattomampana. Mikäli uskonnollisuus määritellään universaalisti, laajimmassa ja radikaalimmassa mielessä, maallistuminen on varsin helppo kiistää. Omistautuminen rock-musiikille tai kotimaalle voi olla yhtä merkityksellinen osa elämää kuin kirkko aikoinaan. Jos puolestaan uskonto ymmärretään kapeampialaisesti perinteisiin instituutioihin sitoutuneena, silloin tiettyissä maissa ja olosuhteissa on vakuuttavampaa myöntää maallistuminen modernin yhteiskunnan ilmiöksi ja suunnaksi, mihin se on kehittymässä. (Hamilton 2001, 324–325.)

Muutama vuosikymmen sitten pääasiallinen käsitys oli, että uskonto menettää merkitystään sekä julkisessa roolissaan että osana ihmisen henkilökohtaista teollisissa yhteiskunnissa. Toisin sanoen modernien yhteiskuntien oletettiin maallistuvan. Teoria perustui käsitykseen, että modernius ei anna tilaa minkäänlaiselle uskolle. Peter Burke esittää, että klassisen modernisaation kehitysmallin mukaan yhteiskunnallinen muutos nähdään asteittaisena kehityksenä, jossa yksinkertainen muuttuu monimutkaiseksi ja erikoistumaton erikoistuneeksi. Perinteinen ja moderni edustavat vastakkaisia asenteita ja mentaliteetteja: perinteiset yhteisöt ovat uskonnollisia, maagisia ja irrationaalisia, modernit yhteisöt maallisia, rationaalisia ja tieteellisiä. Rationaalisuus, tiede ja teknologia sekä näille perustuva yhteiskunta eivät mahdollista uskoa yliluonnolliseen, henkisyyteen ja tuonpuoleisuuteen. (Burke 1995, 132–133.) Uskonto on tässä tapauksessa tulkittu kiinteästi kirkkoon liittyvänä elementtinä.

Monet sosiaalteoreetikot pitävät perinteistä käsitystä maallistumisesta liian mustavalkoisena ja tarkoitushakuisena. Vakavin ongelma klassisissa modernistumisen kehitysteorioissa näyttäisi olevan niihin sisältyvä oletus maallistumisen maailmanlaajuisesta yleispätevyydestä. Aasiassa kehittyneissäkin maissa, kuten Japanissa, uskonnolla on yhä merkityksellinen asema. Yhdysvaltalaisilla on todettu olevan enemmän perinteisiä maailmankuvia kuin missään muussa jälkiteollisessa, rikkaassa yhteiskunnassa. Usein viitataan siihen, että sekularisoituminen on enemmän kristillisen ja ennen kaikkea eurooppalaisen kuin universaalien modernien yhteiskunnan ilmiö. Selväpiirteisimminkin maallistumista näyttäisi tapahtuneen Pohjois-Euroopassa. (Hamilton 2001, 328; Norris & Inglehart 2004, 25; Stark 2006, 18.) Giddens huomauttaa, että perinteiseen sekularisaatioteoriaan tulee suhtautua varauksella. Hänen mukaansa maallistuminen merkitsee ennen kaikkea uskonnollisen harjoituksen vähenemistä. (Giddens 2001, 321.) Malcolm Hamilton viittaa nykyuskonnollisuuteen lainauksella Grace Davielta (2000): ”believing without belonging” (Hamilton 2001, 327). Ihmiset ovat tänä päivänä yhtä uskonnollisia kuin ennen, mutta uskonnonharjoitus vain vähenee ja uskonnolla on aikaisempaan nähden toisenlainen merkitys sosiaalisessa elämässä. Thomas Luckmann käyttää ilmiöstä nimitystä uskonnon metamorfoosi. (Luckmann 1999, 252–254.)

Sundbackin (1988) mukaan sekularisaatioteorian tutkimus on suomalaisessa uskon-
tososiologiassa laiminlyöty aiemmin kokonaan (Kääriäinen 2003, 87). Suomalaiset ovat lainanneet sujuvasti ulkomaisia kollegoitaan tai tyytyneet ilmaisemaan yksiselitteisesti ja kritiikittömän laajasti maallistumisen olevan ”prosessi, jossa uskonto menettää merkitystään sosiaalisen elämän eri alueilla” (esim. Helve 2006, 92). Suomessa maallistumisen ilmiöitä ovat tutkineet tarkemmin Ketola, Kääriäinen ja Niemelä. Heidän mukaansa sekä perinteisessä muodossa esitetty sekularisaatioteoria, että Luckmannin ajatus uskonnon sosiaalisesta muodonmuutoksesta ovat voimakkaan yksinkertaistavia. Modernisaatiokehitys ei johda uskonnon jatkuvaan heikkenemiseen sen kaikilla osa-alueilla, eikä myöskään sen täydelliseen muodonmuutokseen. Viimeisen neljännesvuosisadan aikana suomalaisten uskonnollisuudessa ei ole tapahtunut dramaattisia muutoksia. Muutamilla ulottuvuuksilla on heidän mukaansa nousua, toisissa taas pientä laskua. (Ketola ym. 2007, 57.)

Pystyäksemme sanomaan jotain pätevää uskonnon merkityksestä nykyisyydessä verrattuna menneisyyteen, meidän tulisi tietää, mikä sen todellinen merkitys oli menneisyydessä. Hamiltonin mukaan on lupaavampaa tutkia katsomusten trendejä ja niiden muutosta kuin esimerkiksi kirkossa käymisen taajuutta, joka ei siis edusta missään tapauksessa koko uskonnollisuutta (Hamilton 2001, 325). Norrisin ja Inglehartin mukaan katsomusten maallistuminen tarkoittaa nimenomaan valtauskontojen ydinuskomusten kulumista. Ateistit ilmaisevat vastustusta katsomusten kognitiivista, tiedollista puolta kohtaan. Agnostikot taas suhtautuvat skeptisesti nimenomaan uskomiseen eli katsomusten tunteelliseen puoleen. (Norris & Inglehart 2004, 41.)

2.6. Suomalaisen uskonnollisuus ja kirkon asema

Maallistuminen on eurooppalainen ilmiö, mutta ei täälläkään homogeeninen. Uskonnollista muutosta tapahtuu jatkuvasti, alueittain kuitenkin varsin vaihtelevalla rytmillä ja uskonnollisuuden eri osa-alueilla. Loek Halman ja Veerle Draulans esittävät, että merkittävin maallistumisen asteeseen vaikuttava tekijä on uskonnollinen traditio yhteiskunnassa. He viittaavat Grace Davien (2000) tulkintaan, jonka mukaan erityisesti kirkon ja maallisen hallinnon välisellä suhteella ja sen historialla on merkitystä. Kirkon ja valtion suhde määrittää tason, jolla uskonnollinen elämä esiintyy yhteiskunnassa. Jos uskonto tarjoaa mahdollisuuksia myös kansallisen ja paikallisen kulttuurin puolustamiseen, ei sen sosiaalinen merkitys näyttäisi vähenevän. Katoliset Irlanti ja Puola ovat ääriesimerkkejä tästä. Toisaalta uskonnollisen kilpailun puute voi johtaa monouskonnollisissa valtioissa maallistumiseen. Draulansin ja Halmanin mukaan on ilmeistä, että uskonnollisesti monimuotoisemmissa valtioissa ihmiset ovat uskonnollisesti aktiivisempia. Kilpailutilanteessa on välttämätöntä osata korostaa uskonnollista omaleimaisuuttaan. (Draulans & Halman 2006, 263–267.) Tämä teoria on sovellettavissa myös Suomessa. Maallistuminen yhdistetään usein uskonnolliseen passiivisuuteen, joka täällä voisi selittyä luterilaisella monouskonnollisuudella.

Ruotsi on ilmeisen tärkeä tekijä kansainvälisissä mielikuvissa Pohjois-Euroopasta maallistumisen malliesimerkkinä. Skandinavian maat ovat eurooppalaisessa vertailussa vähemmän uskonnollisia ja kirkon asema valtion hallinnossa melko vähäinen. Luterilaiseen kirkkoon kuulumisen on pohjoismaissa yleistä, erityisesti Norjassa ja

Suomessa. Kirkolliseen toimintaan osallistuminen on kuitenkin vähäistä. Pohjoismaissa kirkon jäsenyyden voi ymmärtää jonkinlaisena kansalaisvelvollisuutena tai solidaarisuuden ilmenemismuotona. Uskonnollisuuden tutkimus pelkkien kirkon jäsentilastojen perusteella on siten virheellistä. (Draulans & Halman 2006, 275.)

Suomessa media mässäilee nykyään uskontoa koskevilla uutisilla, kärjistäen mielellään kuvaa maallistumisesta. Helmikuun 2008 lopussa uutisoitiin näkyvästi 100 000 kirkosta eroajan rajapyykistä, joka ylittyi neljä vuotta aiemmin laillistetussa Internet-palvelussa (Helsingin Sanomat 2008). Lapin Kansa kirjoitti vuotta aiemmin seuraavasti: ”Suomalaisten usko luterilaisuuteen horjuu pahasti, mutta Lapissa tilanne on kirkon kannalta parempi. Lähes joka yhdeksäs (89 %) maakunnan asukas kuuluu yhä kansankirkkoon” (Lapin Kansa 2007). Kansainvälisessä ja pohjoismaisessa vertailussa Suomi on nettieroamisen suomasta helposta ja enenevässä määrin käytetystä mahdollisuudesta huolimatta yhä varsin luterilainen maa. Vuoden 2006 lopussa evankelis-luterilaiseen kirkkoon kuului 82,4 prosenttia suomalaisista eli yhteensä 4 348 442 henkeä. Vuotta aiemmin kirkkoon kuuluvia oli 83,1 prosenttia ja 92,2 % vuonna 1975. (Kirkon tiedotuskeskus 2007; Kirkon tilastollinen vuosikirja 2006, 22.) Todellisuudessa Lappi ei siis kovinkaan merkittävästi poikkea maan nykyisestä keskiarvosta.

Pääkaupunkiseutu tekee tilastoissa poikkeuksen. Helsingissä kirkkoon kuuluu vajaa 68 % asukkaista, joka on melko vähän muuhun Suomeen verrattuna. Tutkimuspaikkakunnista Ruokolahdella ja Nousiaisessa kirkon jäseniä on 90 % kunnan väestöstä. Se on selvästi maan keskiarvon yläpuolella. Kuopiossa ollaan juuri Suomen keskiarvon tietämillä (83,2 %). Pidemmällä aikavälillä uskonnollisiin yhteisöihin sitoutuminen on kuitenkin Suomessa vähenemässä ja luterilaisen kirkon jäsenmäärä on tippunut. Muutos ei ole ollut viimeisten vuosikymmenten aikana tasaista, vaan pikemminkin aaltoliikkeen omaista. (Myllyniemi 2006, 54–56; Niemelä 2006, 47.) Kirkon jäsentilastojen perusteella voitaisiin puhua maallistumisesta, tosin muutoksena erittäin hitaasta.

Kirkon tutkimuskeskuksen mukaan kirkosta eroamisen taustalla on useimmiten se, että kirkon jäsenyys on menettänyt merkityksensä yksilön elämässä (Mikkola 2006, 192; Niemelä 2003, 122–147). Uskonnosta on tullut vähemmän keskeinen voima sosiaalisessa elämässä kuin mitä se oli ennen modernia aikaa. Seurakunnan toimintaan ja jumalanpalveluksiin osallistuminen on harvinaista. Osallistuminen on vähentynyt 1970-luvulta, mutta erittäin hitaasti. Ruokolahdella ja Kuopiossa jumalanpalveluksiin säännöllisesti osallistuvien suhteellinen osuus väestöstä on suurempi kuin Suomessa keskimäärin. Nousiaisissa ja Helsingissä jääetään keskiarvon alle. (Kirkon tilastollinen vuosikirja 2006, 114, 122–155.) Kansainvälisessä tutkimuksessa suomalaisten uskonnollista harjoitusta pidetään varsin aktiivisena. (Draulans & Halman 2006, 275.)

TAULUKKO 1. Evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluksiin osallistuneita Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella vuonna 2006 (% kunnan väkiluvusta).

Paikkakunta	Jumalanpalveluksiin osallistuneita vuonna 2006, % kunnan väkiluvusta
Ruokolahti	4,1
Kuopio	3,9
Helsinki	2,7
Nousiainen	2,7

Huom. Lähde: Kirkon tilastollinen vuosikirja 2006, 122–155.

TAULUKKO 2. Evankelis-luterilaisen kirkon lapsityöryhmiin osallistuneita ja rippikoulun käyneitä Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella vuonna 2006 (% ikäluokasta).

Paikkakunta	Lapsityöryhmiin osallistuneita, % kunnan 3-14 -vuotiaista	Rippikoulun käyneitä, % 15-vuotiaista
Nousiainen	46.5	85.9
Ruokolahti	44.7	98.7
Kuopio	31.2	90.0
Helsinki	17.5	70.7

Huom. Lähde: Kirkon tilastollinen vuosikirja 2006, 122–155.

Nuorisobarometrissa 2006 selvitettiin, että 13 prosenttia peruskoulun 9-luokkalaisista käy kirkossa vähintään kerran kuukaudessa. Helve toteaa, että nuoret osallistuvat uskonnollisiin tilaisuuksiin selvästi useammin kuin vastaavan ikäiset kymmenen vuotta sitten. (Helve 2006, 102–103; Myllyniemi 2006, 56) Kirkossa käyminen on 9-luokkalaisilla lähes kaksinkertaista kuin aikuisväestöllä. Tämä saattaa selittyä rippikoululla, joka edellyttää osallistumista kirkon toimintaan myös varsinaisen leirin lisäksi. Rippikouluun osallistuu 14- tai 15-vuotiaana suurin osa ikäluokasta. Rippikouluun osallistuneiden määrä ei ole tippunut 1970-luvulta. Sen sijaan nuorempien lasten osallistuminen on huomattavan paljon harvinaisempaa kuin 30 vuotta sitten. Tuolloin 7-14-vuotiaista kirkon lapsityötoimintaan osallistui yli viidesosa suomalaisista lapsista, vuonna 2006 puolet vähemmän. (Kirkon tilastollinen vuosikirja 2006, 116, 118.)

Suomalaisessa uskontotutkimuksessa ollaan varsin yksimielisesti sitä mieltä, että uskonnollinen elämä ja sen rooli on muuttunut yhteiskuntamurroksen mukana. Se on johtanut luterilaisen kirkon jäsenmäärän laskuun sekä uskonnollisen harjoituksen vähenemiseen (Kääriäinen ym. 2003, 253–254). Uuden vuosituhannen uskonnollisuutta Suomessa kuvaillaan usein uskonnollisen kentän monimuotoistumisella sekä uskonnollisen individualismin lisääntymisellä ja auktoriteettiuskon heikkenemisellä.

Keskeisiä piirteitä tämän päivän uskonnollisuudelle ovat lisäksi kansainvälistyminen ja globalisoituminen sekä tunnuskuntien rajojen katoaminen. (Heino 2002, 22–24; Kallioniemi 2005b, 14.) Uskonnollisen kentän monimuotoistuminen on johtanut perinteisten arvojen kilpailuttamiseen ihmisten maailmankatsomuksissa. Uusista ajattelutavoista on jotain siirtynyt myös suuremmille kirkkokunnille. Luterilaisessa kirkossa korostettiin etenkin 90-luvulla elämyksellisyyttä voimakkaasti. Viime aikoina kirkko on aktiivisesti hakenut uudenlaisia toimintamalleja ja – tapoja, joissa painottuvat tunteet ja kokemuksellisuus aiempaa enemmän. (Ketola 2003, 53–54.) Laillisesti kristinuskolla on yhä varsin vahva asema yhteiskunnassamme.

Suomalaiset saavat uskonnollisuuteensa rakennusaineeksi niin muuttuvasta lähiympäristöstä kuin myös uusien kansainvälisten mediayhteyksien välityksellä. Oman uskonnollisuuden muodostaminen tai tiedostaminen ei näissä ristiriitaisissa lähtökuopissa ole välttämättä aina helppoa. Kirjailija Anna-Leena Härkönen on todennut suhteestaan uskontoon seuraavalla tavalla: ”En viihdy kirkoissa, enkä kaipaa minikäänlaista hengellistä kotia...En käy edes joulukirkossa...En yleensäkin tunne Jumalan läsnäoloa siellä, missä pitäisi. Raamattua en ole koskaan lukenut kokonaan. Ehkä asenteeni on kypsymätön, mutta en voi sille mitään” (Härkönen 2003, 119). Ajatukseen voinevat yhtyä monet muutkin suomalaiset, vähintään ne 20 prosenttia aikuisista, jotka kuuluvat kirkkoon, mutta eivät ole missään muodossa uskonnollisia. Kyseessä on ilmiö, johon on suomalaisessa mediassa ja arkikielessä viitattu usein termillä tapauskovaisuus ja johon Draulans ja Halman yhdistävät Grace Davien nykyiskolle käänteisen kuvauksensa *belonging without believing*. (Draulans & Halman 2006, 275.)

Jos ajatellaan, että persoonallisen suhteen muodostaminen uskontoon on nykyisin vaikeaa koko väestölle, voi sen olettaa olevan hankalaa myös lapsille ja nuorille. Kuten edellä on todettu, katsomus edellyttää aiheen tuntemusta ja tuttuutta, tämä taas osallistumista ja kommunikaatiota. Jos kohde on vieras, suhtautuminen siihen on helpommin neutraalia. Kirkon toimintaan osallistuminen on vähentynyt 1970-luvulta ja kirkkoon kuuluvien määrä laskee hiljalleen. Se aiheuttaa eriytymistä uskonnosta. Kyseessä ovat kuitenkin varsin hitaat muutokset ja erot vuoden 1974 ja 2006 välillä ei tästä syystä johtuen ole välttämättä suuria. Jonkinlaista lineaarisuutta pitäisi kuitenkin olla havaittavissa.

Hypoteesi 4. Ajankohta on yhteydessä uskonnollisiin katsomuksiin siten, että katsomukset ovat neutraalimpia nyt kuin vuonna 1974.

Niemelä väittää, että Suomessa 25 vuoden aikavälillä uskonnollisuuden maallistuminen ei saa tukea katsomusten kokonaisuenteen näkökulmasta. Jotta heikkenemisteesi olisi pätevä, kokonaisuenteen tulisi kritisoida. Kristinuskon katsomuksilla on kuitenkin vahva asema ja suomalaisten uskonkäsitykset ovat yhä varsin perinteisiä. Laman aikaiset tapahtumat olivat jopa uskontojen heikkenemiselle vastaisia, vaikkakaan eivät asennemuutoksina olemukseltaan pysyviä. (Niemelä 2003, 150, 155–157.) Ilmeistä on kuitenkin, että jotain muutosta on tapahtunut. Todennäköisempää onkin, että muutos näkyy katsomusten erilaistumisena ja kokonaisuenteen sijasta yksittäisten katsomusten muutoksena.

3. TUTKIMUSMENETTELY

3.1. Perusjoukko ja otanta

Tutkimuksen perusjoukkona ovat **peruskoulun 5-9-luokkalaiset Kuopiossa, Nousiaisessa, Ruokolahdella ja Helsingissä**. Perusjoukko on **rajattu iän mukaan ja alueellisesti**. Ikä on keskeinen kriteeri uskonnollisen kehityksen teorioissa. Asuinalueen merkitys uskonnollisuudelle on yleensä huomioitu, vaikka Suomessa ei merkittäviä tutkimuksia sen vaikutuksesta lasten ja nuorten katsomuksiin olekaan saatavilla.

Tamminen pitää omassa tutkimuksessaan perusjoukkona suomalaisia lapsia ja nuoria. Perusjoukko on määritelty melko huolimattomasti sekä iän, että asumispaikkakunnan suhteen. Otanta on koostunut kouluikäisistä ja toisen asteen oppilaista, jättäen pikkulapset kokonaan testaamatta. Nyt viidesluokkalaisia nuorempien lasten sulkemiseen perusjoukon ulkopuolelle päädyttiin mittarin vuoksi. Vastaaminen edellytti sellaisia valmiuksia, mitä ei nykypäivän kolmasluokkalaisilla esitutkimuksen (N=23) mukaan näyttänyt riittävästi olevan, vaikka mittaria olikin Tamminsen mukaan käytetty menestyksekkäästi samanikäisillä 1974. Muuten perusjoukko olisi kannattanut

ulottaa mahdollisimman laajalle ikähaarukalle, jolloin katsomusten ja iän yhteys olisi ollut ehkä helpommin arvioitavissa. Peruskouluikäisiä vanhemmat nuoret karsittiin myös perusjoukosta tavoitteena yksinkertaistaa hieman aineistonkeruuta.

Perusjoukon toinen rajaamisdimensio oli alueellinen. Tamminen tutkimuspaikkakunnat ovat olleet samat kuin tälläkin kertaa. Niiden ei voi olettaa edustavan koko Suomea, vaikka näin on tehtykin vuonna 1974 (Tamminen 1985, 15). Otopaikkakunnat sijoittuvat eteläisempään Suomeen, eikä yhtään pohjoisen paikkakuntaa ole mukana. Tässä tutkimuksessa ei ole tarpeen toistaa aiemmin tehtyä virhettä määrittelemällä perusjoukko alueellisesti koko Suomen kattavaksi. Tutkimuksen merkittävyys olisi lisääntynyt laajentamalla maantieteellistä aluetta esimerkiksi siten, että Pohjanmaan herännäisalueet ja peräpohjolan lestadiolaisseudut olisi sisällytetty mukaan. Sen käyttökelpoisuus ajallisessa vertailussa olisi kuitenkin tässä tapauksessa vähentynyt.

KAAVIO 4. Otopaikkakunnat ja otantamäärät paikkakunnittain marraskuussa 2006.

Otoksen tavoitteena oli pyrkiä suhteellisen suureen koehenkilömäärään, mikä mahdollistaa monipuoliset analyysit sekä mielekkään vertailtavuuden Tammisen tutkimuksen kanssa. Otoksen kooksi tuli 547, mikä on 1,5 % perusjoukosta. Tutkimusaineisto koottiin marraskuussa 2006. Esitutkimus suoritettiin Rovaniemellä toukokuussa 2005 ja uusintatestaus Helsingissä huhtikuussa 2007.

Otos valittiin todennäköisyysotannaksi, jotta yleistäminen perusjoukkoon olisi mahdollista. Tutkimusaineiston keräämiseen ensimmäinen vaihe määräytyi edellä mainittujen neljän paikkakunnan mukaan. Tämän jälkeen hyödynnettiin jo olemassa olevia rakenteita eli kouluja ja koululuokkia. Helsingissä, Kuopiossa ja Nousiaisessa käytettiin yksinkertaista satunnaisotantaa koulujen valitsemiseksi. Niistä peruskouluista, joissa oli luokka-asteet 5-9, arvottiin satunnaislukujen avulla ne, joille lähetettiin sähköpostitse tutkimukseen osallistumispyyntö. Kaikki arvalla valitut koulut eivät olleet halukkaita tutkimukseen osallistumaan. Uusinta-arvonta jouduttiin suorittamaan Helsingissä ja Kuopiossa useaan kertaan. Ruokolahti on otannan suhteen muista paikkakunnista poikkeava. Siellä käytettiin koulun valinnan kohdalla kokonaisotantaa, sillä vuosiluokat 5-9 käsittäviä kouluja oli vain yksi.

Osallistuneille kouluille välitettiin tieto kunkin luokka-asteen toivotusta oppilasmäärästä. Aineistonkeruun vastuuhenkilöt tekivät kouluissaan satunnaisen valinnan siitä, mitkä luokat tutkimukseen osallistuivat. Lomakkeet toimitettiin kouluille postitse. Luokkien kaikki oppilaat osallistuivat lukuun ottamatta koulusta keräyspäivänä poissaolleita. Suurin osa koehenkilöistä vastasi kyselyyn evankelisluterilaisen uskonnon tai äidinkielen tunnilla. Vastaamisaikaa ei rajoitettu.

Tutkimuksen jossain määrin arkaluonteisen aihealueen ja koehenkilöiden alaikäisyyden vuoksi kiinnitettiin erityishuomiota myös lupakäytäntöihin. Opetushallituksen huhtikuussa 2005 antaman ohjeistuksen mukaan tutkimusaihe esiteltiin ensin kirjallisesti rehtoreille. He päättivät koulun osallistumisesta tutkimukseen. Kouluille tarjottiin mahdollisuutta kysyä myös lasten vanhemmilta lupaa tutkimuksen suorittamiseen. Yksi otantapaikkakunnista oli halukas näin menettelemään.

3.2. Otoksen edustavuus ja koehenkilöiden taustakuvaus

Otos voi teoreettisesti olla edustava tai harhainen lukemattomien erilaisten muuttujien suhteen. Näitä kaikkia ei ole mahdollista, eikä edes tarkoituksenmukaista testata. Olennaista on, että harhaa ei ilmene merkittävässä määrin tutkimuksessa erikseen määritellyissä riippumattomissa muuttujissa. **Sukupuoli** sekä **luokka-aste** ovat teoriaan perustuvia **riippumattomia muuttujia**.

Otanta jakautuu tyttöihin ja poikiin sen luonnollisen vaihtelun mukaan, mitä koulu- luokissa on olemassa. Suomen peruskoululaiset jakautuivat vuoden 2006 tilastotietojen mukaan sukupuolittain seuraavasti: tytöt 49 % ja pojat 51 % (Tilastokeskus 2006). Tässä tutkimuksessa tutkittavien vastaavat luvut olivat 48 % ja 52 %. Jakauman edustaa riittävän hyvin perusjoukkoa.

Seitsemäsluokkalaiset ovat otoksessa hieman yliedustettuina suhteessa koko maan vastaavan ikäisten määrään, viidesluokkalaiset taas hieman aliedustettuina. Erot eivät ole siinä määrin suuria, että niiden voisi ajatella aiheuttavan merkittävää harhaisuutta tuloksissa. Koehenkilöinä ei ollut 6- ja 8-luokkalaisia. Katsomuksen muuttuessa ja kehittyessä suhteellisen lineaarisesti ei ollut tarpeen tutkia jokaista luokka-astetta erikseen.

Koehenkilöjoukko on edustava peruskoulun 5-9- luokkalaisilla Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisessa ja Ruokolahdella riippumattomien muuttujien ikä ja sukupuoli suhteen.

TAULUKKO 3. Koehenkilöiden luokka-asteen mukaiset jakaumat Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella marraskuussa 2006 sekä Suomen 5, 7- ja 9-luokkalaisten (N=547) keskinäinen jakautuminen vuonna 2006.

luokka-aste	otanta		Suomen 5-, 7- ja 9- luokkalaisten jakautuminen, %
	n	%	
5-luokka	162	30	33
7-luokka	201	37	34
9-luokka	184	34	34
yhteensä	547	100	100

Huom. Lähde: (Tilastokeskus 2006)

Yleensä käyttäytymistieteelliseen tutkimukseen sisällytetään myös kunnan hallintomuoto (kaupunki/maalaiskunta) taustamuuttujana. Maallistumiseen on usein yhdistetty kaupungistuminen, mutta suoria viitteitä taajama-asteen vaikutuksesta lasten ja nuorten uskonnollisiin katsomuksiin ei ole saatavilla. Huomioin sen kuitenkin tässä lyhyesti. Otoksesta puuttuvat pienet kaupungit kokonaan. Kuopio ja Helsinki ovat melko suuria kaupunkeja. Ruokolahti ja Nousiainen ovat väestöltään pieniä kuntia. Taajama-astetta tarkastellessa koehenkilöistä kaikki sijoittuvat kuntiin, joiden taajama-aste on sekamuotoinen (Ruokolahti, Nousiainen) tai kaupunkimainen (Helsinki, Kuopio). Taajama-aste tilastokeskuksen määrittelemänä koko kunnan yhtenä arvona on tämän tutkimuksen suhteen ongelmallinen käsite. Se vaihtelee kuntien eri alueilla suuresti, eikä koulujen sijainti kuvasta aina koko kunnan keskiarvoa. Sekä hallintomuoto, että taajama-aste ovat siis tiedossa vain koehenkilöiden koulunkäyntikunnan keskiarvion mukaisesti.

Tutkimusta on mahdollista kritisoida siitä, että otoksen jakautuminen neljälle paikkakunnalle ei vastaa todellista paikkakuntien oppilasmäärien suhdetta. Helsingissä ja Kuopiossa 5-9-luokkalaista on luonnollisesti huomattavan paljon enemmän kuin Ruokolahdella ja Nousiaisissa. Sitä otoksessa ei huomioida ollenkaan. Suuremmilla

paikkakunnilla aineistoa ei ole myöskään kerätty tasaisesti useammalta erityyppiseltä ja – kokoiselta koululta. Etenkin Helsingissä olisi ollut syytä huomioida eri kaupunginosien edustavuus. Otannan keskittyessä pääkaupungissa yhteen kouluun sen edustavuus voidaan kyseenalaistaa. Ei ole olemassa varmaa tietoa siitä, kuinka merkittävästi peruskoulun yläluokkalaisten uskonnolliset katsomukset vaihtelevat saman paikkakunnan eri asuinalueitten välillä. On olemassa lukuisia muuttujia, jotka tällöin voivat vaikuttaa uskonnollisuuteen. Näitä ovat esimerkiksi maahanmuuttajien määrä ja monikulttuuristuminen, kaupungistumisen aste sekä alueen sosioekonomiset tekijät. Puistolan alue, jolta Helsingin koehenkilöt pääasiassa tulevat, edustanee useampien mahdollisten taustamuuttujien suhteen Helsingin eri kaupunginosien keskiarvoa. Sen osoittaminen on kuitenkin tässä yhteydessä mahdotonta. Otoksen edustavuuteen Helsingin osalta voi suhtautua varauksella ja siltä osin vertailukelpoisuus Tammisen tutkimukseen myös saattaa kärsiä.

3.3. Mittari ja sen kehittäminen

Tutkimus nojaa väittämämittariin, jossa on 40 uskonnollisia katsomuksia edustavaa osiota (liite 1). Mittari esitettiin samanlaisena kaikille tutkimukseen osallistuneille koehenkilöille. Likert -tyyppinen asteikko on sama kuin Tammisella. Esitutkimuksen seurauksena alkuperäisten 60 osion määrää on vähennetty 20:lla. Väittämät käsittelevät kristinuskon keskeisiä asioita: Jumalaa ja Jeesusta, ihmisen suhdetta Jumalaan ja turvautumista häneen, rukousta, Raamattua, kuolemanjälkeistä elämää sekä kristinuskon suhdetta muihin uskontoihin. Mittarin kaikki osiot kohdistuvat vertikaalisiin ilmiöihin.

Kyselylomaketta muokattaessa otettiin huomioon lasten ja nuorten kognitiivinen kehitys. Tämä oli yksi syy, miksi kyselylomake esitettiin 3- ja 5- luokkalaisilla lapsilla. On epäilty, ettei uskonnollisia katsomuksia olisi mahdollista tutkia ennen 11–12 vuoden ikää, jolloin ajattelussa lähestytään abstraktia tasoa. Tammisen mukaan Francis (1976) on todennut Likert -tyyppistä mittaria voitavan käyttää uskontoon kohdistuvia asenteita mitattaessa aikaisintaan 8 vuoden iästä lähtien. Mittarin vaikeutena ovat erityisesti kielteisessä muodossa ilmaistut väittämät. Toinen ongelma Likert -tyyppisen asteikon käytössä on se, että nuorimmat lapset ovat taipuvaisia kes-

kittämään valintansa asteikon ääripäihin. Tammisen tutkimuksessa sellaista ei ilmenyt, eikä tämänkään tutkimuksen esitestauksen tulos viittaa siihen 3- ja 5-luokkalaisilla. Tammisen faktorianalyysin tuloksista voi päätellä, että jopa ensiluokkalaiset ovat ilmeisesti pystyneet ottamaan melko johdonmukaisesti kantaa heille esitettyihin väittämiin. Niinpä tutkimuksen aihe ja tutkimuslomakkeen muoto ovat tässä kohdin perusteltuja. (Tamminen 1985, 169–170, 172.)

Koska mittari on kolme vuosikymmentä vanha, ja kysymyksiä on hyvin paljon vastaajien ikään nähden, oli tarkoituksenmukaista tutkia mittarin toimivuutta ennen varsinaista aineistonkeruuta. Myös se, että alkuperäinen väittämämittari ei ole tämän tutkimuksen tekijän alun perin kehittänyt, on syy huolelliseen esitutkimukseen. Siinä 3- ja 5-luokkalaisilla koehenkilöillä (N=38) oli mahdollisuus jättää vastaamatta osioihin, joiden väitettä he eivät ymmärtäneet. Kolmasluokkalaiset sellaisia oli keskimäärin 9 %. Syynä on saattanut olla väitteiden asiasisällön tai terminologian ymmärtämisen vaikeus. Tamminen epäilee omassa tutkimuksessaan, että mittarissa esiintyy ensiluokkalaisille vieraita sanoja (Tamminen 1985, 172). Nykyaikaan sovellettuna tämä mielipide tuntuu naurettavalta; sanasto on luultavasti jopa 9-luokkalaisille haastavaa. Kieleltään tutkimusväittämät eivät siis täysin vastaa hyvän tutkimuksen tavoitteita (Jyrinki 1977, 77). Sanamuotoja ei kuitenkaan haluttu muuttaa vertailunäkökulman vuoksi.

Esitutkimuksessa viidesluokkalaiset olivat jättäneet vastaamatta noin 4 % väittämistä. Heillä tyhjäksi jätetyt kohdat olivat pääsääntöisesti samat:

- Rukous on vain pelkkä muodollinen tapa (erottelukyky 1,0)
- Jeesuksen lähimmäisrakkauden ohje on yhteiselämän perusta (0,87)
- Usko Jumalaan on paras perusta, kun ratkaisee ihmiselämän ongelmia (1,75)
- On epävarmaa, mikä on ihmiselämän tarkoitus (0,25)

Esitutkimuksen aineistosta suoritettiin myös osioanalyysi erottelukyvyn selvittämiseksi. Kyselyn väittämistä haluttiin säilyttää vain ne, joiden erottelukyky on vähintään hyvä. Etukäteen sen minimiksi määriteltiin 2.0 ($R_d=0.0-5.0$). Erottelukyky jäi jopa 34 väittämällä tämän tason alapuolelle. Lopulta kysymyksiä karsittiin siten, että

huomioitiin erottelukyky, esitutkimuksessa useimmiten tyhjäksi jätetyt kohdat sekä se, kuinka uskonnollisten katsomusten ryhmät on muodostettu Tammisen tutkimuksessa. Pyrkimyksenä oli, että karsinnan jälkeenkin mittarissa olisi jokaista Tammisen katsomusulottuvuutta edustavia väittämiä. Oletuksena on, että yhdistettyjen muuttujien sisältö ei muutu ratkaisevasti ja vertailumahdollisuus säilyy, vaikka muuttujan sisällä osioiden määrä hieman väheneekin Tammisen aikaisesta.

Mittarin väittämistä suurin osa on myönteisessä muodossa. Sellaisina ne ovat nuoremmillekin vastaajille helpommin ymmärrettäviä. Muutamat väittämät olivat alun perin kielteisiä, ja nämä säilytettiin ennallaan. Likert – tyyppisen väittämämittarin on syytä sisältää sekä kielteisiä, että myönteisiä osioita. Tamminen viittaa tutkimukseensa Bernard Spilkan (1971) käsitykseen siitä, että tämän aihealueen tutkimuksissa väittämien suunnan on todettu vaikuttavan tuloksiin. On mahdollisuus, että vastaajat saattavat reagoida enemmän väittämän suuntaan kuin sen sisältöön, joka taas vaikuttaa esimerkiksi faktorianalyyseissä muodostuviin tulkintoihin. (Tamminen 1985, 171.) Mittarissa on sekä vastakkaissuuntaisia että samansuuntaisia väittämäpareja, jotka mittaavat samaa asiaa. Niistä osa tosin karsiutui esitutkimuksessa. Väittämäparien avulla on mahdollista arvioida reliabiliteettia koehenkilöiden johdonmukaisuuden ja huolellisuuden perusteella.

Tammisen mittari oli huolella esitestattu ja muokattu (Tamminen 1985, 171). Tämä näkyy ilmeisen selvästi mittariston väitteistä. Ne ovat pääosin lyhyitä ja ytimekkäitä, eikä niissä käytetä lauseenvastikkeita. Muutamaa väitettä voi kritisoida lauseen rakenteellisesta mutkikkuudesta sekä mahdollisesta tupla-ajatuksen sisällyttämisestä yhteen lauseeseen (esim. ”Vain ihminen, joka uskoo Jeesukseen Vapahtajana pääsee taivaaseen”). Nämä väitteet pyrittiin karsimaan mahdollisimman vähään tässä tutkimuksessa. Jyrinkin mukaan väittämissä tulisi välttää monitulkintaisia sanoja, kuten aina, kaikki, ei kukaan, ei koskaan jne. (Jyrinki 1977, 77.) Niitä Tammisella oli mittarissa harmittavan paljon.

Mittarin yksi ongelma on vaihtoehto ”en osaa sanoa” (lomakkeessa valinta 3). Tamminen mukaan se voi edustaa neutraalisuutta väittämään nähden, asian kaukaisuutta ja epärelevanttiutta tai oppilaan henkistä laiskuutta (Tamminen 1985, 173). Lisäksi se olisi mahdollista ymmärtää aktiivisina alaluokkina ”en tiedä” tai ”en ymmärrä”, sillä koehenkilöiltä edellytettiin vastaamista jokaiseen lomakkeen kohtaan.

Tutkittaessa lasten ja nuorten uskonnollisuutta on selvää, että pelkästään kyselylomakkeella ei päästä täysin kattavaan kuvaan niin laajasta ja monitahoisesta ilmiöstä. ”Parhaimmillaankin katsomusväittäjä on hyvin karkea likiarvo siitä, millaisena katsomus tai sen osa ilmenee yksilön sisimmässä” (Tamminen 1985, 174). Helve mainitsee muutamien tutkijoiden pitävän kvantitatiiviseen aineistoon ja kausaalisuhteisiin pitäytymistä maailmankuvatutkimuksen tuloksia rajoittavana tekijänä (Helve 1987, 48). Tamminen pyrki omassa tutkimuksessaan osoittamaan, että pysytellesämme tutkimuksessa uskonnollisuuden ideologisella osa-alueella on mahdollista käyttää vain kvantitatiivista tutkimusmenetelmää väärentämättä tuloksia. Tässä tutkimuksessa lähtökohta on sama.

Toisaalla Tamminen kuitenkin kritisoi sitä, että jotkut väittämät ovat epärelevantteja sellaisille vastaajille, jotka eivät ole sitoutuneet juuri kristilliseen uskoon tai joille se on etäinen. (Tamminen 1985, 173.) Tämä ongelma on tiedostettu tutkimuksen reliabiliteetin suhteen. Toisaalta usein on kuitenkin todettu, että arkojen asioiden, jollaisena uskonnollisuuttakin voi pitää, selvittämiseen kyselylomake sopii varsin hyvin. Erkki Jyrinkin mukaan vastaaminen arkoihin kysymyksiin ”tuottaa enemmän kitkaa” haastattelussa kuin kyselyssä (Jyrinki 1977, 125). Strukturoidun kyselylomakkeen (kysymykset sisällöltään ja muodoltaan suljetut sekä valmiit vastausvaihtoehdot) etu tässä tutkimuksessa on luonnollisesti se, että ryhmien vastausten vertailu on tilastollisesti helppoa tai ylipäätään mahdollista. Kvantitatiivisen mittauksen metodisen valinnan perusteena on tavoite luokitella ihmisiä ryhmiin, ja tämä tavoite tutkimuksessa toteutuu. Yksittäisten oppilaiden katsomuksista tutkimuksella ei pyritty keräämään tietoja.

3.4. Tutkimus- ja analyysimenetelmät

Uskonto on yhteiskunnallisesti hitaasti reagoiva ilmiö. Sille on aina ollut tyypillistä pysyvyys, mikä antaa hyvän perusteen vertailla nykyisiä lasten katsomuksia yli 30 vuotta vanhempiin katsomuksiin. (Kallioniemi 2005, 39.) Koska ei ollut mahdollista turvautua pitkittäisleikkausasetelmaan, käytettiin poikittaisleikkausta, jossa oli kaksi mittauskertaa. Ensimmäisen mittauskerran tulos on keväältä 1974 Tammisen suorittamana ja toinen tässä tutkimuksessa marraskuulta 2006. Käytettäessä pitkittäisleikkausta puhutaan tyypillisesti seurantatutkimuksesta. Silloin usein tutkitaan saman ihmisen tai ihmisjoukon kehittymistä tai tietyn ilmiön muutosta suhteessa tähän ihmiseen. Olen kuitenkin päätenyt käyttämään tässä tutkimuksessa myös kahden eri poikittaisleikkausasetelman kanssa käsitettä seurantatutkimus. Tällöin on kyse tietyn ikäluokan katsomusten kehittymisestä ajassa. Usein ajatellaan, että seuranta edellyttää vähintään kolme mittauskertaa ja saman otannan, mikä ei kuitenkaan ollut nyt mahdollista. Kolmas mittauskerta vertauskelpoisella otannalla on mahdollinen jatko-tutkimusaihe.

Uskonnollisuus ja sen ideologinen ulottuvuus on todellisuudessa muuttujana jatkuva. Sitä on kuitenkin tässä tutkimuksessa mitattu diskreetisti eli Likert -asteikkoisella mittarilla. Muuttujan luonteen jatkuvuus tai diskreettiys on siis eri asia kuin tehdyn mittauksen jatkuvuus. Tätä aineistoa tulisi tarkastella valitun mittarin vuoksi menetelmillä, jotka ovat laatuero- tai järjestysasteikollisia. Käytännön syistä päädytään tarkkuudeltaan vaatimattomaan mitta-asteikkoon tarkastellessa tutkimusongelmia 1-3, vaikka muuttujaa olisi periaatteessa mahdollista mitata vaikkapa välimatka-asteikolla. (Nummenmaa 2004, 33–37.)

Neljännän tutkimusongelman selvittämisessä käytetään parametrisiä menetelmiä, kuten keskiarvoja, jotka ovat periaatteessa soveltuvia vain välimatka-asteikollisille tai sitä tarkemmille muuttujille. Analyysia ennen testattiin kaikilla muuttujilla niiden normaalijakaumaoletus. Kolmogorov - Smirnovin testi ei antanut rohkaisevaa tulosta jatkuvan muuttujan analyysimenetelmiä ajatellen: yksikään muuttujista, jotka käsitelivät uskonnollista katsomusta, ei noudattanut normaalijakaumaa. Tammisen vertailuaineisto oli kuitenkin analysoitu pääasiassa näitä menetelmiä käyttäen. Jotta suora vertailtavuus olisi mahdollista, haluttiin samat menetelmät säilyttää uskonnollisen

katsomuksen muutosta koskevan pääongelman analyysin kohdalla. Tämä tulee kuitenkin huomioida tuloksia tarkastellessa. Neljännen pääongelman keskiarvoja käytävässä analyysissä on perusjoukkoa ajatellen virhettä. Alkuperäisen muuttujan ollessa jatkuva virheellisyys jää kuitenkin todennäköisesti melko pieneksi. Suuressa vastaajajoukossa voidaan olettaa etäisyyksien vakioituvan eri kohdilla asteikkoa.

Katsomusten painotukset eri ikävaiheissa ja sukupuolittain esitellään prosenttija-kaumiensa ja mediaanien avulla. Taustamuuttujien tilastollisen merkitsevyyden osoittamiseen käytetään Mann-Whitneyn U-testiä sekä Kruskal - Wallisin yksisuuntaista varianssianalyysia. Merkitsevyydestä tarkoituksenmukaisuus on tosin mahdollista kyseenalaistaa, koska Ruokolahdella on kyseessä kokonaisotanta ja Helsingin otoksen edustavuus perusjoukkoon nähden on epävarma. Katsomusten keskinäiset ja muut yhteydet esitetään korrelaatioiden avulla, käyttäen Spearmanin korrelaatiokerrointa. Katsomusten painotuksia 1974 ja 2006 vertaillaan summa- eli yhdistemuuttujien avulla. Se paljastaa myös katsomusten perusulottuvuudet. Vertailua jatketaan tutkimalla keskiarvoja.

3.5. Uskonnollisten katsomusten ryhmittely

On mahdollista ajatella, että jokainen väittämä edustaa yhtä ja koko kyselylomakkeen 40 eri katsomusta. Toisen ääripään ajattelussa taas Likert – tyyppinen mittari mittaa vain yhtä tai muutamaa asenneulottuvuutta. Tammisen mukaan esimerkiksi Francis (1978) on päätenyt tämän tyyppisessä mittarissa yhteen, yleistä uskonnollisuutta kuvaavaan tulkintaan. Tarkemmin analysoitaessa mittarista on kuitenkin eriteltävissä useampia asenneulottuvuuksia, kuten Tammisen mukaan mm. Spilka (1971), Seppälä (1980) ja Ahonen (1981) ovat osoittaneet. Mielekästä on ajatella useamman väittämän edustavan yhtä katsomusulottuvuutta. Mittarissa on myös toisiaan vastavia väittämiä sekä sellaisia, jotka mittaavat käänteisinä samaa asiaa. (Tamminen 1985, 46–48.)

Uskonnollisten katsomusten ryhmittelyssä törmätään samaan ongelmaan kuin ylipäättään uskonnollisuuden jaottelussa: Onko uskonnollisuus yksi- vai moniulotteinen ilmiö? Tamminen toteaa omassa tutkimuksessaan, että väestön keskitasoa edustava,

valikoimaton koehenkilöjoukko on omiaan helposti antamaan tulokseksi vain yhden uskonnollisuutta edustavan katsomuksen. Tällöin koehenkilöt edustavat eräällä tavalla ulkopuolista ja jossain määrin tietämätöntä näkökulmaa kristinuskoon. Modernisaation myötä uskonto määritellään yhä helpommin yksiuulotteiseksi ilmiöksi. (Tamminen 1985, 47, 50–51.) Antti Eskola viittaa samaan asiaan: ”Uskovaiselle ihmiselle uskonto on varsin kokonaisvaltainen, monia funktioita suorittava laitos. Mutta yhteiskunnan muuttuessa on tullut yhä suuremmaksi niiden ihmisten joukko, jolle uskonto on vain tekijä, joka säätelee tunne-elämää” (Eskola 1977, 74).

Ainoastaan uskonnollisiin katsomuksiin ja arvoihin voimakkaasti sitoutunut väestönosa kykenee tekemään uskonnosta terävämpiä erotteluja ja johtamaan uskonnollisuudesta sen moniuulotteisuuden mallin, jos käytetty mittari vain antaa siihen mahdollisuuden. Tamminen viittaa Spilkaan (1971), jonka mukaan tutkimusasetelma ja mittari vaikuttavat esimerkiksi pääkomponenttianalyysissä saatujen uskonnollisten ulottuvuuksien määrään. Tamminen tekee omassa tutkimuksessaan myös johtopäätöksen, että kristinuskon sisäistäneillä nuorilla kristilliset katsomukset muodostavat huomattavasti eriytyneemmän katsomusjärjestelmän kuin vastaavilla aikuisilla. Hän yhdistää tämän nuorten ajallisesti läheiseen monien vuosien uskonnonopetukseen, mutta viittaa myös muihin seikkoihin, kuten vastaamistilanteiden erilaisuuteen. (Tamminen 1985, 47, 50–51.)

Katsomuksia ryhmittelemällä pyritään tiivistämään tietoa lasten ja nuorten uskonnollisista katsomuksista laajemmiksi kokonaisuuksiksi. Lasten Jumalakuva on tutkittu melko paljon, mutta tutkimuksia muista katsomusalueista on vähän. Kokonaiskuva muodostettaessa tulee kuitenkin huomioida, että tämän tutkimuksen yksittäiset väittämät liittyvät vertikaalisiin, yliluonnollisiin asioihin. Tamminen oli aiemmin karsinut tutkimuksestaan institutionaalista kirkkoa ja sakramenteja käsittelevät ongelmat. Perusteena tälle hänellä oli mittarin rajaamisen tarve sekä sakramenteja koskevien väittämien soveltumattomuus pienimmille oppilaille. (Tamminen 1985, 16–17.) Myös Pyhää Henkeä koskettavat sekä eettisluonteiset katsomukset on nyt karsittu esitutkimuksen antamien tulosten perusteella kokonaan pois. Ei ole siis syytä väittää, että tutkimuksella olisi mahdollista esittää koululaisten uskonnollisten katsomusten aukotonta kokonaiskuva, vaikka käytänkin tulosten tulkinnassa käsitettä uskonnol-

linen *kokonaisuus*. Voidaan vain todeta, että näkökulma on laajempi kuin yksittäistä katsomusta tutkittaessa.

Tässä tutkimuksessa käytetään Tammisen 1970-luvulla muodostamia yhdistettyjä muuttujia, jotka vastaavat faktorianalyyssissä eriytyneitä faktoreita. Pyrittäessä selvittämään yksittäisten muuttujien taustalta löytyviä yhteisiä ulottuvuuksia on faktorianalyysi tehokas vaihtoehto. Muuttujien väliset riippuvuudet määräävät, millaisia faktoreita eli selittäviä ulottuvuuksia saadaan esille. Niitä ei ainakaan periaatteessa tunneta etukäteen, vaikka tavallisesti tutkijalla onkin teorian avulla muodostettu oletamus. Tammisella oletamus pohjautui kristinuskon keskeisiin katsomuksiin. Faktorin ja sen indikaattoreiden välinen suhde on vaikutussuhde, mutta sen voi ymmärtää myös käsitteellisenä. (Alkula ym. 1994, 267–268; Nummenmaa 2004, 332.)

Kaikille ikäluokille yhteisten summamuuttujien muodostamista vaikeutti Tammisen mukaan se, että muutamat väittämät latautuivat eri-ikäisillä eri faktoreille. Tamminen selvittää päätyneensä *harkinnanvaraisesti* yhdistettyihin muuttujiin, joiden ensisijaisena pohjana oli Jumalaan uskovien varttuneiden oppilaiden antama tulos. (Tamminen 1985, 52–53). Tammisen summamuuttujissa on enemmän osioita kuin tämän tutkimuksen vastaavissa, koska esitutkimuksen myötä alkuperäisen mittarin väittämiä karsittiin. Tämän ei pitäisi vaikuttaa merkittävästi tulosten vertailukelpoisuuteen. Summamuuttujien nimet on säilytetty alkuperäisinä muutoksen tarkastelemisen yksinkertaistamiseksi, myöskään teoreettisesti nimien muutokseen ei ollut tarvetta. Kristinuskon keskeiset katsomukset ovat yhä samoja kuin 30 vuotta sitten.

Uskonnollisia katsomuksia kuvaavat yhdistetyt muuttujat (1-8), joista kukin muodostuu allaan olevien väitteiden summasta (käännetyt muuttujat merkitty -):

1. Jumalaan luottaminen

- 10 Jumala antaa anteeksi, kun olen ollut paha
- 15 Jumalaan voi turvautua kaikissa vaikeuksissa
- 17 Jumalaan voi aina luottaa
- 32 Minusta tuntuu usein, että Jumala on kanssani
- 35 Jumala huolehtii kaikista ihmisistä

2. Rukous ja Jumalan apu

- 3 Rukous auttaa minua jokapäiväisessä elämässäni
- 7 Kun rukoilen, tunnen olevani lähellä Jumalaa
- 8 Jos asiat sujuvat hyvin, en tarvitse Jumalaa (-)
- 20 Rukous voi saada ihmeitä aikaan
- 21 Raamatusta voi löytää avun vaikeuksiin
- 37 Vaikeuksista selvittyäni olen usein ajatellut, että Jumala auttoi minut niistä

3. Lainomainen jumalakuva

- 4 Jumala vihaa syntisiä
- 5 Jumala rankaisee aina pahat teot ja palkitsee hyvät teot
- 6 Jos teen hyvää, Jumala palkitsee sen minulle
- 22 Jumala ei rakasta meitä silloin, kun olemme tehneet pahaa

4. Usko Jeesukseen Vapahtajana ja Jumalan poikana

- 12 Mielestäni Jeesus oli todella Jumalan poika
- 30 Uskon, että Jeesus kuoli ristillä minun syntieni tähden
- 31 Uskon, että Jumala herätti Jeesuksen kuolleista

5. Pelastuminen Jeesuksen tähden

- 9 Vain ihminen, joka uskoo Jeesukseen vapahtajana, pääsee taivaaseen
- 16 Kuoleman jälkeen toiset joutuvat taivaaseen, toiset kadotukseen
- 36 Vain Jeesukseen uskova voi saada syntinsä anteeksi

6. Raamatun luotettavuus

- 1 Jokainen Raamatun kertomus on ehdottomasti totta
- 14 Raamattu on joka kohdassaan Jumalan sanaa
- 18 En voi uskoa kaikkea, mitä Raamattu kertoo (-)
- 29 Raamatun kertomat ihmeteot ovat todella tapahtuneet

7. Kristinuskon ainutlaatuisuus (-)

- 26 Vaikka maailmassa on monia uskontoja, monet niistä johtavat saman Jumalan luo
- 33 Muut uskonnot voivat olla aivan yhtä hyviä kuin kristinuskko
- 40 On samantekevää onko ihminen kristitty vai ei, kunhan hän on hyvä toisille ihmisille

8. Usko kuolemanjälkeiseen elämään

- 13 Olen varma, että ihmisen elämä jatkuu kuoleman jälkeen
- 27 Minusta tuntuu, ettei ole elämää kuoleman jälkeen (-)

3.6. Tulosten luotettavuus

Veikko Anttosen ja Teemu Tairan mielestä uskonnon kattaman ilmiökentän tutkimus ei ole koskaan helppoa (Anttonen & Taira 2004, 18). Pyysiäisen mukaan kognitiivisen uskontotieteen lähtökohtana on, että emme saa koskaan kaikkea tarvittavaa tietoa ihmisten uskonnollisesta ajattelusta pelkästään suorilla kysymyksillä. (Pyysiäinen 2001, 11.) Katsomuksia koskevan tutkimuksen eräs ongelma on, että tutkija tarkastelee kohdetta omasta viitekehystänsä käsin. Voidaan kysyä, onko tutkittu tutkittaviin vai tutkijan maailmankuvaa. (Helve 1987, 47.) Lomakyselyissä tutkijan vaikutus on pieni lukuun ottamatta lomakkeen valmisteluvaihetta. Hamilton kritisoi useassa yhteydessä uskonnollisuuteen ja maallistumiseen liittyviä tutkimusmenetelmiä. Ongelmana on löytää uskonnollisuuden tutkimiseen soveltuva mittatapa. Hänen mukaansa kyselyt eivät osoita uskonnollisuutta, vaan enemmänkin ihmisen taipumusta vastata positiivisesti väitteisiin, joissa käsitellään uskontoon perinteisesti yhdistettyjä asioita. (Hamilton 2001, 325.)

Pystyäksemme sanomaan uskonnolla olevan vähäisempi merkitys nyt kuin menneisyydessä, tulisi meidän tietää, mikä sen merkitys aiemmin oli. Tässä tutkimuksessa on käytössä kattava aineisto, johon voimme verrata muutosta. Helven mukaan Livson ja Peskin (1980) pitävät seurantatutkimuksen yleisenä ongelmana sitä, miten pitkälle ollaan sidottuja teoreettisiin ja metodisiin ratkaisuihin, jotka on tehty tutkimuksen alkuvaiheessa. Jos näihin tehdään muutoksia, on ongelmana se, miten eri tutkimusvaiheiden tuloksia voidaan verrata luotettavasti keskenään. (Helve 1987, 37.) Tammisen aineisto, kuten myös tutkimusvaiheet olivat yksityiskohtaisesti ja selkeästi raportoitu, joten suurimmilta riskeiltä lienee vältytty. Muutokset, joita esimerkiksi mittarissa on tehty, on suoritettu harkiten ja siten, eikä niiden pitäisi vääristää tutkimustuloksia.

Tutkimuksen luotettavuutta heikentävät siirtymät eli satunnaisvirheet. **Reliabiliteetti** on sitä suurempi, mitä vähemmän tuloksissa on sattumanvaraisuutta. Sen tulisi olla tutkimuksen tavoitteena. Sattumanvaraisia virheitä voivat olla esimerkiksi mittajaan tai vastaajan huolimattomuusvirheet ja koodausvaiheen lyöntivirheet. Alkula ym. mukaan asennemittauksissa satunnaisvirhettä tulee helposti, koska mittaustapa on monimutkainen. Pitäessämme asennetta, tai tässä tapauksessa uskonnollista katso-

musta, suhteellisen pysyvänä suureena, aiheuttavat vastaajan mielialan vaihtelutkin mittaustuloksiin satunnaisvirhettä. Jos abstraktia käsitettä mitataan monilla indikaattoreilla, satunnaisvirheet kumoavat toisiaan ja havaintoyksikköä koskeva kokonaistulos tarkentuu. Siksi on järkevää muodostaa yhdistettyjä mittareita, kuten tässä tutkimuksessa on tehty. (Alkula ym. 1994, 94–95; Eskola 1981, 77.)

Olen käyttänyt kolmea reliabiliteetin osoittamismenetelmää, jotta arvio olisi mahdollisimman tarkka. Kyselylomake mahdollistaa **rinnakkaismittauksen**. Samaa asiaa testataan toistuvasti toisistaan poikkeavalla kysymyksen asettelulla eli eri osoittimilla. Osa toisiaan vastaavista muuttujista on keskenään vastakkaissuuntaisia. Tässä aineistossa muuttujia vertailtiin Spearmanin järjestyskorrelaatioiden avulla. Niiden keskiarvo on .69, jota voi pitää kohtalaisena. (Alkula ym. 1994, 96.)

Luotettavuuden konsistenssi on tutkittavissa **puolitusmittauksella**. Siinä väittämistä koottu mittari jaetaan kahteen joukkoon ja kummankin väittämäjoukon tulisi mitata samaa asiaa. Tämän tutkimuksen mittari jaettiin puoliksi siten, että ensimmäiseen puoliskoon sisältyi alkuosan väittämät 1–20 ja toiseen loppuosan väittämät 21–40. Testipuoliskojen välinen korrelaatio on 0.87. Vahervuo & Kalimon mukaan käyttökelpoiselta pitkäköltä testiltä voidaan vaatia jopa pysyvyyskertoimen arvoa 0.90, vaikka lyhyemmissä testeissä joudutaankin usein tyytymään pienempiin arvoihin. Pysyvyysarvo on tälle mittarille varsin hyvä ja puolitusmenetelmä osoittaa reliabiliteetin korkeaksi. (Vahervuo & Kalimo 1971, 156–157.)

Tutkimuksen reliabiliteettia tai **asteikon sisäistä konsistenssia** vahvistaa **yhdistettyjen muuttujien Cronbachin Alpha-kertoimien vertailu**, jota on usein pidetty tilastotieteessä jopa parhaimpana mahdollisena tapana arvioida reliabiliteettia (Valli 2001, 94; Valkonen 1971, 58–59). Mielenkiintoista on, että vuoden 2006 aineistossa kertoimet nousevat jopa kuuden yhdistetyn muuttujan kohdalla korkeammaksi kuin 30 vuotta aiemmin. Reliaabeliutta arvioitaessa on hyvä huomioida, ettei ole mitään yksiselitteistä sääntöä, joka ilmaisisi millainen reliaabelius on hyvä tai millainen on kelvoton. Joka tapauksessa voidaan sanoa, että reliaabeliudeltaan alhaisten mittareiden sisäinen konsistenssi on heikompi kuin niiden kuvaamien käsitteiden yhteys teoriassa. Alkula ym. mukaan reliaabelius saisi mielellään ylittää 0.7 rajan, mutta käytännössä usein tyydytään alhaisempiinkin kertoimiin. (Alkula ym. 1994, 99.) Sum-

mamuuttujista tässä tutkimuksessa kaikki muut paitsi lainomaista jumalakuvaa ja kristinuskon ainutlaatuisuutta edustavat ylittivät Alkulan määrittelemän rajan. Katsomusten ryhmittely on siis pääasiassa onnistunut tätä aineistoa ajatellen.

TAULUKKO 4. Uskonnollisia katsomuksia kuvaavien summamuuttujien sisäinen konsistenssi (Cronbachin α)

Summamuuttuja	α
Jumalaan luottaminen	.88
Rukous ja Jumalan apu	.88
Usko kuolemanjälkeiseen elämään	.82
Usko Jeesukseen	.81
Raamatun luotettavuus	.79
Pelastuminen Jeesuksen tähden	.72
Lainomainen Jumalakuva	.47
Kristinuskon ainutlaatuisuus	.42

3.7. Mittarin validiteetti

Mittarin pätevyys edellyttää vähäistä sattumanvaraisuutta eli korkeaa reliabiliteettia. Korkea reliabiliteetti ei kuitenkaan takaa korkeaa validiteettia. Validiteetin laskiessa kyseessä ovat systemaattisesti mittaustuloksiin vaikuttavat seikat. Käytännössä validiteetilla tarkoitetaan testin kykyä mitata sitä, mitä pitäisikin mitata.

Mitattaessa abstraktia asiaa, kuten tässä tapauksessa uskonnollisia katsomuksia, validiteetin tarkastelu on pääasiassa operationalisointiin liittyvää. Jokaisella käsitteellä on kaksi tulkintaa: teoreettinen, joka liittyy sen muihin käsitteisiin sekä operationaalinen, joka liittyy sen konkreettiseen havaintotodellisuuteen ja mittaamiseen. Validiteetin ongelma on, että teoreettiselle käsitteelle voi olla tarjolla monta vaihtoehtoista määritelmää, joista mikään ei ole tarpeeksi kattava. Yleensä ei ole olemassa mitään luotettavaa kriteeriä tai sellaista tietyn mittarin käyttöperinnettä, että teoreettisten ja operationaalisten määritelmien vastaavuudesta voitaisiin olla jo ennen tutkimusta

vakuuttuneita. Uskonnollisten katsomusten kuvailuun on olemassa suunnaton joukko väitteitä. Käyttämäni 40 ovat vain pieni osa siitä. Käytännössä perusjoukkoa ei kuitenkaan pystytä määrittelemään, eikä sen vuoksi pystytä käyttämään mitään otanta-teoriaa, jolla olisi osoitettavissa mittareiden edustavuus eli validius. (Alkula ym. 1994, 89; Eskola 1981, 85–88; Galtung 1970, 80–84.)

Tutkimuksen tuloksiin voi liittyä systemaattista virhettä. Alkula ym. viittaavat esimerkiksi valehtelemiseen tällaisena virhelähteenä. Valehteleminen voi olla satunnaista, mutta myös systemaattista. Uskonto on helposti tunteita herättävä aihealue, joka saattaa johdattaa ihmiset reagoimaan voimakkaammin kuin he todellisuudessa tuntevat. Monet todellisuudessa välinpitämättömästi suhtautuvat ja sellaiset joilta puuttuu tietoa aihealueesta, ovat taipuvaisia kyselyn virittämänä ottamaan asioihin tavallista jyrkemmän kannan. Voidaan myös antaa sellaisia vastauksia, joita haastattelijan, tai esimerkiksi tässä tutkimuksessa opettajan, oletetaan odottavan. Ongelma on Johan Galtungin mukaan vältettävissä siten, että käytetään sellaisia muuttujia, jotka on yhdistetty useasta mielekkästä osiosta. Tällöin muuttujien pätevyys riippuukin siitä, miten ne korreloivat toistensa kanssa ja kyse on reliabiliteetin osoittamisesta, kuten edellä on summamuuttujien kohdalla tehty. (Alkula ym. 1994, 91; Galtung 1970, 122–124; Jyrinki 1977, 129–131.)

Validiteettia voi tarkastella useasta näkökulmasta. **Prosessivalidiudella** tarkoitetaan kaikkien validiuden kannalta relevanttien vaiheiden mahdollisimman tarkkaa kuvausta. Sitä on luonnollisesti tavoiteltu tässä tutkimuksessa. Lisäksi pyritään osoittamaan systemaattisen virheen puuttuminen rakennevaliditeetin ja ilmivaliditeetin avulla.

Rakennevalidius viittaa siihen, kuinka operationalisointi on onnistunut. Kyse on siis siitä, kuinka hyvin testi perustuu sen taustalla olevaan teoriaan ja ovatko tulokset odotetunlaisia. Rakennevaliditeetin osalta merkittävää on se, että kattaako mittari uskonnollisen katsomuksen kaikki ulottuvuudet. Sen osoittaminen edellyttäisi että mittaria olisi mahdollista vertailla yleiseen uskonnollisen katsomuksen mittariin, jonka oma validiteetti olisi kiistaton. Sellaista ei ole olemassa. Toinen vaihtoehto olisi tarkastella katsomuksen kognitiivisen, affektiivisen ja konatiivisen dimension keskinäistä suhdetta mittarissa. Oletettaessa, että uskonnollinen katsomus sisältää kolme komponenttia, kaikkien esiintyminen mittarissa osoittaisi validiutta. Kompo-

nenttien keskinäistä riippuvuutta voisi tarkastella korrelaatiokertoimien avulla. Dimensioiden erittely käytetystä mittarista on kuitenkin mahdotonta. Oletamus on, että ulottuvuudet ovat osittain päällekkäin ja ristikkäin. Niiden erittelemiseksi ei ole tämän laajuisessa tutkimuksessa mahdollisuutta.

Rakennevalidiutta voi tarkastella myös korrelaatiolukujen avulla siten että vertaillaan uskonnolliseen kokonaisasenteeseen sisältyvien kahdeksan katsomusten keskinäistä riippuvuutta kuvaavia korrelaatioita. Tarkasteltavien muuttujien ollessa vähintään ordinaaliasteikollisia, voidaan näiden muuttujien välistä riippuvuutta kuvata Spearmanin järjestyskorrelaatiokertoimen avulla (Alkula ym. 1994, 91–92; Vasama & Vartia 1971, 362). Validiteetin edellytyksenä on, että katsomukset korreloivat keskenään jossain määrin, mutta eivät liian voimakkaasti. Käytännössä on hankala määrittellä, mikä on sellainen keskinäinen yhteys, joka on riittävä ja mikä taas liiallista. Testin tulisi joka tapauksessa olla validi kohderyhmästä riippumatta, joten kyseisten korrelaatioiden tulisi olla suhteellisen korkeita koko aineistossa.

TAULUKKO 5. Katsomusten keskinäiset yhteydet kaikilla koehenkilöillä (N=547) Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella marraskuussa 2006.

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
S1							
S2	0.852						
S3	0.136	0.175					
S4	0.753	0.770	0.165				
S5	0.526	0.562	0.326	0.606			
S6	0.659	0.714	0.246	0.715	0.527		
S7	-0.104	-0.034	0.066	-0.029	0.070	0.055	
S8	0.363	0.356	0.044	0.364	0.257	0.331	0.028

Huom. S1 = Jumalaan luottaminen, S2 = Rukous ja Jumalan apu,

S3 = Lainomainen jumalakuva, S4 = Usko Jeesukseen,

S5 = Pelastuminen Jeesuksen tähden, S6 = Raamatun luotettavuus,

S7 = Kristinuskon ainutlaatuisuus, S8 = Usko kuolemanjälkeiseen elämään

Yhdistettyjen muuttujien välisistä korrelaatioista suuri osa on tilastollisesti merkitseviä ($p < .05$). Kaikista voimakkain keskinäinen yhteys on Jumalaan luottamista sekä Rukousta ja Jumalan apua edustavilla muuttujilla. Näiden kohdalla onkin syytä huomioda, että periaatteessa kyseessä voi jopa olla kahden sijasta yksi katsomusulottuvuus. Ainoastaan uskoa kristinuskon ainutlaatuisuuteen mittaava muuttuja korreloi huomattavan heikosti muiden kanssa. On syytä epäillä, että se ei ehkä kuulu uskonnolliseen kokonaisuuteeseen samassa määrin kuin muut muuttujat. Lainomaisella jumalakuvalla on verrattain heikko yhteys uskoa kuolemanjälkeiseen elämään edustavaan katsomukseen. Muiden muuttujien kanssa näiden yhteys on kuitenkin tilastollisesti merkitsevä.

Tutkimuksen **ilmivaliditeetti** on operationaalisesti määriteltävissä siten, että pyydetään ihmisiä päättämään testin käyttökelpoisuus. Uskonnollisia katsomuksia koskevissa tutkimuksissa näyttäisi olevan tyypillisempää ilmivaliditeetin tutkimisen piilotelu kuin sen osoittaminen julkisesti. Arvioitsijana voivat olla koehenkilöt, tulosten kanssa työskentelevät ei-ammattilaiset tai suuri yleisö. Tässä tutkimuksessa arvioitsijoina käytettiin sekä ”suurta yleisöä”, että peruskoulun 7-luokkalaista.

Ilmivaliditeetin mittaamiseen osallistui satunnaisesti internetin keskustelufoorumilta vapaaehtoisuuden perusteella valittu, täysi-ikäisistä naisista ja miehistä koostuva joukko ($N=19$). Heille esitettiin foorumilla kyselylomake sekä kysyttiin, **mitä tutkimuslomakkeen avulla mitataan**. Vastaukset vaihtelevat paljon ja niiden ryhmittely on hankalaa. Useampi vihjaa vastauksessaan useampaan kuin yhteen mittauksen kohteeseen. Monet keskittyvät tutkimuslomakkeen (ja tutkimuksen) kritisoimiseen, jättäen kokonaan vastaamatta varsinaiseen kysymykseen. Heidän viestinsä jätetään huomiotta validiteetin arvioinnissa. Peruskoululaisista osallistui yksi opettajansa valitsema 7-luokka ($N=20$) Rovaniemeltä. Heidän kanssaan ilmivaliditeettia pyrittiin selvittämään lukuisilla eri tavoilla. Ensimmäinen menetelmä on sama kuin aikuisryhmällä. Kuten aikuisilla, myös 7-luokkalaisten vastaukset vaihtelevat paljon.

Avoimilla vastauksilla arvioinnin tulokset on esitetty taulukossa 5. Kukaan vastanneista ei käytä käsitettä uskonnollinen katsomus. Luultavasti koska sitä ei esiinny arkipuheessa, eikä esimerkiksi uskonnollisten rituaalien käytännöissä. Tämä kertoo omalta osaltaan uskonnon käsitteellisen määrittelyn ongelmasta sekä sen teoreettises-

ta vieraudesta. Siitä huolimatta ilmivaliditeetiltaan testejä voi pitää hyvinä. Validisuutta kuvaaviksi vastauksiksi on hyväksytty kristillinen tieto, jonka lisäksi kuitenkin edellytetetään mainintaa sen arvioinnista (usko, mielipide, suhtautuminen) tai taipumuksesta toimia katsomuksen suuntaisesti. Puhuttaessa pelkästään tiedosta on kyseessä uskonnollisuuden intellektuaalinen ulottuvuus, joka ei ole tässä tutkimuksessa mittauksen kohteena validi. Moni aikuinen arvioija painottaa olettavansa, että tutkimus on kohdistettu jo valmiiksi valikoidulle uskovaiselle kohderyhmälle. Uskoa mitauskohteena ehdottaneet nostavat tyypillisesti esiin myös uskon laadun sekä määrän. Lapsista yhtä lukuun ottamatta kaikki vastasivat kysymykseen validisti. Aikuisten validin ulkopuolelle jääneissä vastauksissa on poikkeuksetta kritiikkiä uskontoa ja etenkin kristillistä uskoa kohtaan.

TAULUKKO 6. Testistön ilmivaliditeetti aikuisjoukon sekä 7-luokkalaisten arvioimana (%).

Testi mittaa	Arvioiva ryhmä	
	Aikuiset	7-luokkalaiset
validisti uskonnollista katsomusta ^a	63	95
ei mitään	5	5
riippuvuutta yhteisöstä/ kasvatuksesta	21	-
psykkistä reaktiota	5	-
luokittelukykyä	5	-
Yhteensä	100 (19)	100 (20)

^a kristillinen tieto yhdistettynä arviointiin tai toimintaan

7-luokkalaisilla ilmivaliditeettia tarkasteltiin myös antamalla heille tutkimuslomakkeeseen vastaamisen jälkeen valmiina vaihtoehtoina uskonnollisuuden viisi eri osaluetta (kaavio 1). Näistä heidän tuli valita se, joka vastaa parhaiten tutkimuskohdetta. Testi oli lapsille haastava hankalan ja vieraan terminologian vuoksi. Tutkimuksen validiteetin kannalta on varsin lohdullista, että kukaan lapsista ei valinnut sopivaksi tutkimuskohteeksi kokemuksellista tai rituaalista ulottuvuutta, jotka ovat etäisimmät vaihtoehdot ideologiselle ulottuvuudelle uskonnollisuuden kokonaisuudessa. Vasta-

ukset jakautuvat kolmelle muulle ulottuvuudelle siten, että vastaajista suurimman osan mielestä intellektuaalinen ulottuvuus on sopivin vaihtoehto. Ideologista ja seuraamuksellista ulottuvuutta ehdottaneita on keskenään sama määrä. On mielenkiintoista, että lasten valitsemat vaihtoehdot ovat juuri samat, jotka Koskelainen on yhdistänyt hyvin läheisinä ja osittain päällekkäisinä ideologiseen uskonnollisuuteen (Koskelainen 1968, 78). Validia vaihtoehtoa kannattaneiden suhteellisen pieni määrä on varsin ymmärrettävää. Tämä oli ainoa vaihtoehtoista, joissa ulottuvuutta ei selitetä nuorten arkikieleen liittyvällä termillä, vaan *katsomuksella*. Voi olla hyvin mahdollista, että lapset haluavat valita tutummalta kuulostavat vaihtoehdot, sillä avoimissa vastauksissa uskonnolliseen tietoon osataan yhdistää mielipide, näkemys tai suhtautuminen poikkeuksetta.

TAULUKKO 7. Mitä uskonnollisuuden osa-aluetta tutkimuslomakkeessa tutkitaan? 7-luokkalaisten (N=19) valintojen jakautuminen marraskuussa 2007 (%).

Uskonnollisuuden osa-alue	Valintojen jakautuminen (%)
Ideologinen ulottuvuus (validi)	21
Kokemuksellinen ulottuvuus	0
Intellektuaalinen ulottuvuus	56
Rituaalinen ulottuvuus	0
Seuraamuksellinen ulottuvuus	26
Yhteensä	100 (19)

4. PERUSKOULUN 5-9-LUOKKALAISTEN USKONNOLLISET KATSOMUKSET VUONNA 2006

4.1. Uskonnollinen kokonaisasenne ja uskonnolliset katsomukset

Seuraavassa tarkastellaan 5-9-luokkalaisten uskonnollisia katsomuksia Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella vuonna 2006. Pääasiassa käytetään keski-lukuja. Suhtautuminen uskonnollisiin katsomuksiin tulkitaan myönteisenä välillä 1 - 2,5 neutraalina välillä 2,6 - 3,5 ja kriittisenä tai kielteisenä välillä 3,6 - 5.

Uskonnollisten katsomusten kokonaisasenne on tutkimuspaikkakuntien 5-9-luokkalaisilla neutraali. Mediaani on 3,0. Vaihteluväli on lähes koko asteikon laajui-nen (R=1,4–4,8). Puolet yläluokkalaisista suhtautuu uskonnollisen katsomusjärjes-telmän kokonaisuuteen neutraalisti. Suhtautumisen ilmaiseminen on suurelle osalle oppilaista varsin hankalaa, tai heillä ei ole mielipidettä.

Jumalan olemassaoloon uskoo reilu kolmasosa 5-9-luokkalaisista. Frangén on todennut monien lasten kyllä uskovan Jumalaan, mutta sen sijaan Jumalan ominaisuuksien pohtimisen vähentyneen (Frangén 2000, 145). Jumalaan luottamista koskevien kat-somusten mediaani on 2,6. Suhtautuminen on kaikista tutkimuksen yhdistetyistä muuttujista myönteisintä, mutta silti lähes neutraalia. On ymmärrettävää, että lapsen on vaikea ottaa kantaa sellaiseen asiaan, jota ei usein tai aktiivisesti pohdiskella. Muuttujassa on kahdentyypisiä väitteitä. Kolmessa puhutaan luottamisesta ja Juma-laan turvautumisesta yleisemmällä tasolla, kahdessa taas viitataan vastaajaan henki-lökohtaisesti Jumalan huolehtimisen kohteena. Tamminen olettaa, että yleisempiin väitteisiin on helpompi yhtyä kuin henkilökohtaisempiin (Tamminen 1985, 62). Tut-kimustulokset eivät kuitenkaan osoita olettamusta ajankohtaiseksi. Koululaisten suh-tautuminen henkilökohtaiseen väitteeseen ”minusta tuntuu usein, että Jumala on kanssani” on kyllä kielteisempää kuin mihinkään muuhun yhdistetyn muuttujan osi-oon. Sen sijaan usko Jumalan anteeksiantoon on muita myönteisempää.

Toinen yhdistetty muuttuja, joka keskittyy Jumalan ominaisuuksiin, käsittelee rukousta ja Jumalan apua. Siihen suhtaudutaan keskimäärin hieman varauksellisemmin kuin Jumalaan luottamista koskevaan muuttujaan. Tämä saattaa johtua siitä, että väitteet ovat sävyiltään persoonallisempia. Muuttuja eroaa siinä mielessä muista, että suhtautuminen on hyvin tasaista positiivisesta ääripäästä negatiiviseen.

Myös varsinaiseen jumalakuvaan liittyviä katsomuksia tutkitaan. Frangén on osoittanut, että lähes puolella 5- ja 7-luokkalaisista oli valoisa jumalakuva vuosina 1989 ja 1991 (Frangén 2000, 148). Tässä tutkimuksessa lainomaista jumalakuvaa käsittelevän muuttujan kohdalla on viitteitä samanlaisesta suhtautumisesta. Yhdistetyn muuttujan mediaani on 3,5. Se on hyvin lähellä neutraalia, mutta silti selvästi kielteisempi kuin esimerkiksi Jumalaan luottamista koskevalla muuttujalla. Koko tutkimuksen 40 väitteestä kielteisimmän suhtaudutaan väitteeseen ”Jumala ei rakasta meitä silloin, kun olemme tehneet pahaa”. Jopa 40 % lapsista ja nuorista on siitä täysin eri mieltä. Mielenkiintoista on, että suhtautuminen on kaiken kaikkiaan kielteisempää väitteisiin, joissa Jumala nähdään vihaavana tai rakkaus kyseenalaistetaan ja taas myönteisempää väitteisiin, joissa käsitellään Jumalan taipumusta rankaista ja palkita. Virkkunen väittää, että legalistinen jumalakuva on tyypillinen abstraktia ajattelun tasoa lähestyville nuorille (Virkkunen 1977, 67–68). Tämän tutkimuksen tulosten perusteella ei voi olla täysin samaa mieltä. Jumala koetaan valoisana ja enemmän rakastavana kuin vihaavana. Palkitsemista tai rankaisua ei todennäköisesti koeta vihaavan Jumalan toimintana. Tammisen mukaan legalistinen jumalakuva onkin tämän tutkimuksen koehenkilöitä nuoremmille lapsille ominainen katsomus (Tamminen 1985, 69).

Jeesusta koskevista väitteistä muodostuu kaksi yhdistettyä muuttujaa. Niistä myönteisimmän suhtaudutaan siihen, joka käsittelee Jeesusta koskevia keskeisimpiä oppikappaleita (usko Jeesukseen). Mediaani näillä katsomuksilla on 3.0, kuten uskonnollisessa kokonaisasenteessakin. Neutraalin vaihtoehdon valitsee noin kolmasosa kaikista oppilaista. Väite ”Mielestäni Jeesus oli todella Jumalan poika” hyväksytään helpommin kuin muut, itse asiassa jopa helpommin kuin ”Olen varma, että Jumala on olemassa”. Syynä on ehkä sen yleisluonteisuus. Selitys voi olla myös väitteen ensimmäinen sana ”mielestäni”. Muut Jeesukseen liittyvät väittämät alkavat ”uskon”, joka saatetaan kokea merkittävämpänä kannanottona. Toisaalta usko Jeesukseen

näyttäytyy yllättävän voimakkaana myös nuorisobarometrissa. Helvekin on havainnut tutkimuksissaan, että vastaavaniikaisilla nuorilla usko Jeesukseen on tyypillisempää kuin usko Jumalaan. (Helve 2006, 100; Myllyniemi 2006, 73.) Pelastusta vain Jeesuksessa käsittelevän katsomuksen mediaani on 3,3. Yhdistetyn muuttujan kolmella väitteellä suhtautumisen keskittyä neutraaliin ja täysin kielteiseen valintaan.

Raamatun luotettavuuteen 5-9-luokkalaiset suhtautuvat hieman epäilevästi. Ainoastaan 3 % oppilaista valitsee kaikista myönteisimmän vaihtoehdon. Oppilaista 31 on täysin samaa mieltä siitä, että jokainen Raamatun kertomus on totta. Oppilaista 39 olettaa Raamatun olevan Jumalan sanaa ja jopa 41 että Raamatun kertomat ihmeteot ovat todella tapahtuneet. Kristinuskon näkökulmasta ajatellen on varsin persoonallista ajatella, Raamatun olevan Jumalan sanaa, mutta silti epätotta. Tai että ihmetekojen totuudenmukaisuus olisi suurempi kuin jollain muulla Raamatun sisällöllä. Raamatun ehdotonta totuutta epäilevien oppilaiden joukossa on kuitenkin niitä, joiden mielestä kirjalla on *merkitystä* ihmiselle. Yli 10 % kaikista yläluokkalaisista oli sitä mieltä, että Raamatusta voi löytää avun vaikeuksiin ja lähes yhtä monen mielestä Raamattu on kaikista kirjoista arvokkain.

Kuolemanjälkeistä elämää koskeva katsomus on neutraali. Sitä ei mitata kuin kahdella väitteellä, joista muodostuvan kokonaisuuden mediaani on 3,0. Väitteet ovat sisällöltään lähes toisiaan vastaavat, mutta keskenään käänteiset. Suhtautuminen vaihtelee hieman, mikä saattaa johtua siitä, että toinen väitteistä alkaa ”olen varma” ja toinen ”minusta tuntuu”. On yllättävää, että nimenomaan ehdottomammasta vaihtoehdosta näyttäisi olevan helpompaa olla samaa mieltä. Summamuuttujan ulkopuolelle jäi joitain yksittäisiä väitteitä, jotka käsittelevät samaa asiaa. Oppilaista lähes neljäsosan mielestä toiset joutuvat taivaaseen ja toiset kadotukseen. Yhtä moni uskoo, kuoleman jälkeen ei ole elämää. Oppilaista (n=133), jotka tässä tutkimuksessa kannattivat väitettä ”Olen varma, että ihmisen elämä jatkuu kuoleman jälkeen” puolet vastustaa katsomusta ”Kuoleman jälkeen toiset joutuvat taivaaseen, toiset kadotukseen”. Yläluokkalaisten uskonnolliset katsomukset eivät selvästikään ole suoraviivaisia ja yhdenmukaisia kristillisen katsomuskokonaisuuden kanssa. Näyttäisi siltä, että suomalainen nuori valikoi järjestelmästä ne katsomukset, jotka hänelle itselleen sopivat. Kokonaisuuden ristiriidasta ei välitetä tai sitä ei tunnisteta.

Kaikista kielteisimmän 5-9-luokkalaisten suhtautuvat kristinuskon ainutlaatuisuuden korostamiseen. Se on yhdistetyistä muuttujista ainoa, jonka mediaani (3,7) sijoittuu edes hieman neutraalin vaihtoehdon ulkopuolelle. Oppilaiden katsomukset osoittavat suvaitsevaisuutta, sillä kristinuskoa ei pidetä ainoana oikeana uskonnollisena ulottuvuutena. Ihmisen hyvyys on huomattavasti tärkeämpää kuin kristinuskon omaksuminen. Jopa viidesosa uskoo, että maailman monet uskonnot johtavat saman Jumalan luo.

TAULUKKO 8. Uskonnollisten katsomusten mediaanit 5-9-luokkalaisten (N=547) Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella marraskuussa 2006.

Summamuuttuja	Mediaani
Jumalaan luottaminen	2.6
Usko Jeesukseen	3.0
Kuolemanjälkeinen elämä	3.0
Rukous ja Jumalan apu	3.2
Pelastus vain Jeesuksessa	3.3
Raamatun luotettavuus	3.5
Jumalakuvan lainomaisuus	3.5
Kristinuskon ainutlaatuisuus	3.7

Huom. 1=täysin samaa mieltä 5=täysin eri mieltä

Suhtautuminen katsomuksiin eriteltyinä ei siis ole sen selkeämpää kuin lasten ja nuorten uskonnollinen kokonaisuusnekaan. Katsomuksen muodostaminen on hankalaa, mikä todennäköisesti kuvaa kasvavaa etäisyyttä kristinuskon opintohtien sisältöön. Katsomuksissa voi olla myös keskenään ristiriitaisuutta.

4.2. Iän yhteys uskonnollisiin katsomuksiin

Uskonnollinen kokonaisasenne on kaikissa ikäryhmissä neutraali. Kaikista myönteisimmin tai kielteisimmin suhtautuvia on jokaisella luokka-asteella erittäin vähän. Iällä ei ole yhteyttä uskonnolliseen kokonaisasenteeseen. Tarkasteltaessa yksittäisten katsomusten kannatusta erot eivät ole juuri sen selvempiä. Aiemmin on jo todettu, että katsomusryhmät, joissa käsitellään Jumalaan luottamista, rukousta ja Jumalan apua, uskoa Jeesukseen sekä Raamatun luotettavuutta ovat suhteellisen voimakkaassa yhteydessä keskenään. Nämä katsomukset lukuun ottamatta uskoa Jeesukseen muuttuvat lasten vanhetessa lineaarisesti kielteisemmiksi. Ero on kuitenkin suurimmillaankin nuorimman ja vanhimman ikäluokan välillä vain puoli prosenttiyksikköä. Vaikka merkitsevyytestaus osoittaa näiden katsomusten kohdalla eron tilastollisesti *merkitseväksi* ($p < .05$), ei se ole kuitenkaan *todellisuudessa merkittävä*. Kaikilla luokka-asteilla suhtautuminen on neutraalia.

TAULUKKO 9. Uskonnollisten katsomusten mediaanit 5- 9-luokkalaisilla (N=547) Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella marraskuussa 2006.

summamuuttuja	luokka-aste			erotus IX-V
	V	VII	IX	
Jumalaan luottaminen	2.3	2.6	2.8	0.5
Rukous ja Jumalan apu	2.8	3.2	3.3	0.5
Raamatun luotettavuus	3.3	3.5	3.8	0.5
Usko Jeesukseen	2.7	3.0	3.0	0.3
Jumalakuvan lainomaisuus	3.3	3.5	3.5	0.2
Pelastus vain Jeesuksessa	3.3	3.7	3.3	0
Kristinuskon ainutlaatuisuus	3.7	3.7	3.7	0
Kuolemanjälkeinen elämä	3.0	3.0	3.0	0

Huom. 1=täysin samaa mieltä 5=täysin eri mieltä

Uskoa Jeesukseen ja Jumalakuvan lainomaisuutta käsittelevien muuttujien kohdalla lineaarisuus häviää seitsemännen ja yhdeksännen luokan välillä. Kristinuskon ainutlaatuisuutta korostavan ja kuolemanjälkeistä elämää käsittelevien katsomusten kohdalla ei mediaaneissa ole havaittavissa mitään eroa ikäryhmittäin. Katsomuksen ”pelastus vain Jeesuksessa” mediaani on 7-luokkalaisilla hieman kielteisempi kuin muilla luokka-asteilla eli suhtautuminen tähän katsomukseen noudattaa kaikista muista katsomuksista poiketen ikäryhmittäin käyräviivaista linjaa.

Tamminen osoitti omassa tutkimuksessaan, että asenteet uskontoon muuttuvat yleensä noin kymmenen ikävuoden jälkeen kielteisemmiksi ja muutosta tapahtuu aikuisikään saakka (Tamminen 1985, 144–151). Myös Frangénin mukaan epäily ja kielteisyys Jumalaa kohtaan lisääntyvät lasten vanhetessa. Tässä tutkimuksessa vastaavaa kehityslinjaa ei ole havaittavissa. Se jyrkkä muutos katsomuksissa, mikä on monissa teorioissa sijoitettu murrosiän alkamiskohtaan, ei myöskään erotu. Koehenkilöiden ikäjakauma on hieman suppeampi kuin kummankin edellä mainitun tutkimuksessa. On mahdollista, että ikäjakauman laajentaminen olisi paljastanut paremmin iän ja uskonnollisten katsomusten yhteyden. **Hypoteesi 1 ei siis saa tässä tutkimuksessa tukea.** Uskonnollisen katsomuksen kehitysvaiheet eivät erotu uskonnollisissa katsomuksissa siten, että vanhemmilla ikäryhmillä suhtautuminen olisi selkeämpää ja kriittisyys lisääntynyttä.

4.3. Sukupuolen yhteys uskonnollisiin katsomuksiin

Lukuisten tutkimusten mukaan uskonnollisissa asenteissa on tyttöjen ja poikien välillä selvä ero, tyttöjen suhtautumisen ollessa myönteisempää kuin poikien. Tässä tutkimuksessa uskonnollisen kokonaisasenteen mediaani on tytöillä 2,9 ja pojilla 3,2. Tilastollisen merkitsevyydestänsä mukaan ero on merkitsevä. Todellisuudessa kuitenkin sekä tyttöjen, että poikien mediaani on selvästi neutraali ja ero ei siten ole *merkittävä*.

Yksittäisissä katsomuksissa tyttöjen ja poikien suhtautumisessa on hieman eroa. Mediaanien vaihtelu on suurimmillaan (0.7) rukousta ja Jumalan apua sekä kuolemanjälkeistä elämää koskevien katsomusten kohdalla. Sekä tyttöjen, että poikien suhtau-

tuminen näihin katsomuksiin on kuitenkin neutraalia, eikä siinä mielessä poikkeaa toisistaan. Raamatun luotettavuutta kohtaan tyttöjen ja poikien suhtautumisessa on todellinen ero, sillä poikien katsomus on kielteinen, mutta tyttöjen neutraali. Mediaanien ero ei kuitenkaan ole kuin puoli yksikköä. Suhtautuminen on tytöillä myönteisempää kuin pojilla kaikkiin muihin paitsi kristinuskon ainutlaatuisuutta korostavaan katsomukseen. Se on ainoa, jota kohtaan tyttöjen suhtautuminen on kielteistä. Ero ei kuitenkaan ole merkittävä suhteessa poikiin, sillä heilläkin sama katsomus on kielteinen.

Vaikka usein on korostettu sukupuolen selvää yhteyttä uskonnollisuuteen, ei sitä pystytä tällä uskonnollisuuden ideologiseen ulottuvuuteen keskittyvällä tutkimuksella todistamaan. Sukupuolella on ehkä hieman voimakkaampi yhteys uskonnollisiin katsomuksiin kuin iällä, kuten Tamminen on väittänyt, mutta tämäkin koskee vain osaa katsomuksista. Tytöt suhtautuvat selvästi myönteisemmin kuin pojat vain Raamatun merkitykseen. **Hypoteesi 2 saa siis heikosti tukea.** Tyttöjen ja poikien katsomusten väliset erot näyttäisivät olevan huomattavasti lähempänä toisiaan kuin Helve on käsitellyt (2006, 102).

TAULUKKO 10. Uskonnollisten katsomusten mediaanit tytöillä ja pojilla (N=547) Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella marraskuussa 2006.

Katsomus	Sukupuoli	
	Tytöt	Pojat
Rukous ja Jumalan apu	2.8	3.5
Kuolemanjälkeinen elämä	2.8	3.5
Raamatun luotettavuus	3.3	3.8
Jumalaan luottaminen	2.4	2.8
Usko Jeesukseen	2.7	3.0
Kristinuskon ainutlaatuisuus	4.0	3.7
Jumalakuvan lainomaisuus	3.5	3.5
Pelastus vain Jeesuksessa	3.3	3.3

Huom. 1=täysin samaa mieltä 5=täysin eri mieltä

5. PERUSKOULUN 5-9-LUOKKALAISTEN USKONNOLLISTEN KATSOMUSTEN AJALLINEN MUUTOS 1974–2006

5.1. Kokonaisasenteen ja katsomusten muutos

Ajallinen muutos kattaa kaksi mittauskertaa vuosina 1974 ja 2006. Vuoden 1974 aineistona on Tammisen tutkimus Mihin koululaiset ja heidän vanhempansa uskovat? (Tamminen 1985). Koehenkilöiden luokka-asteet sekä otannan paikkakunnat ovat samat. Katsomuksissa vertaillaan niiden keskiarvoja, vaikka niitä ei olisikaan syytä käyttää järjestysasteikkoista muuttujaa tarkasteltaessa. Tamminen oli päätenyt, asiaa tutkimuksessaan perustelematta, käyttämään analyysissa sekä aineiston esittelemisessä pääasiassa keskiarvoja. Muita tunnuslukuja hän ei tutkimuksessaan käsitellyt. Keskiarvojen käyttö tämän tyyppisissä tutkimuksissa näyttää olevan yllättävän yleistä. Jotta näiden kahden tutkimuksen vertailtavuus olisi edes jollain tasolla mahdollista, päädyttiin tutkimusongelman 4 ratkaisussa käyttämään keskiarvoja, muusta tutkimuksesta poiketen. Vaikka se onkin metodologisesti väärä valinta, on virhemarginaali suhteellisen pieni. Keskiarvoja vertailemalla on joka tapauksessa nähtävissä uskonnollisten katsomusten mahdollinen muutos.

Tammisen aineistoa ei ollut saatavilla alkuperäisenä, vaan ainoastaan niinä taulukoina, joita hän esittelee tutkimuksessaan. Uskonnollisen kokonaisasenteen keskiarvo saattaa poiketa hieman todellisesta, sillä käytettävissä on ainoastaan pyöristettyjä lukuja. Poikkeama ei silti liene suuri muutoksen päälinoissa. Uskonnollisen kokonaisasenteen keskiarvo on ollut 5-9-luokkalaisilla 2,7 vuonna 1974. Nyt se on 3,2. Vaikka molemmat keskiarvot ovatkin lähellä neutraalia, voi eroa pitää orastavana. Eron tilastollinen merkitsevyys on vaikea vahvistaa puuttuvien keskihajontatietojen vuoksi, kuten tätä seuraavissakin vertailuissa. Voidaan kuitenkin todeta 5-9-luokkalaisten uskonnollisen kokonaisasenteen olleen vuonna 1974 hieman myönteisempi vuonna 2006.

TAULUKKO 11. Katsomusten keskiarvot 5- 9-luokkalaisilla Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella vuosina 1974 (N=773) ja 2006 (N=547).

Uskonnollinen katsomus	Keskiarvo	
	1974	2006
Jumalakuvan lainomaisuus	3.3	3.6
Jumalaan luottaminen	2.4	2.7
Kuolemanjälkeinen elämä	2.5	2.9
Usko Jeesukseen	2.4	3.0
Rukous ja Jumalan apu	2.6	3.2
Raamatun luotettavuus	2.9	3.6
Pelastus vain Jeesuksessa	2.8	3.6
Kristinuskon ainutlaatuisuus	2.5	3.7

Huom. 1=täysin samaa mieltä, 5=täysin eri mieltä

Huom. Lähde: Tamminen 1985, 216.

Peruskoulun 5-9-luokkalaisten Jumalakuvan lainomaisuutta ja Jumalaan luottamista käsittelevät katsomukset ovat muuttuneet vain hieman kriittisemmiksi vuosien 1974 ja 2006 välillä. Muutos on pienehkö myös katsomuksessa ”Kuolemanjälkeinen elämä”. Muiden katsomusten muutoksen suuruus on keskiarvoina 0.6 -0.8 yksikköä. Muutos kielteiseen suuntaan on selvästi erottuva, mutta radikaalista uskonnollisesta murroksesta tuskin on kyse. Lähes kaikkien katsomusten keskiarvot sijoittuvat sekä vuonna 1974, että 2006 neutraalin molemmille puolille.

Suurin ja muista katsomuksista selkeästi poikkeava muutos on tapahtunut kristinuskon ainutlaatuisuutta käsittelevällä katsomuksella. Vielä vuonna 1974 katsomus on 5-9-luokkalaisilla sijoittunut katsomusten keskinäisessä vertailussa neljän myönteisimmän joukkoon. Nyt suhtautuminen kristinuskon ainutlaatuisuuteen on huomattavasti kielteisempää (muutos 1,2 yksikköä). Nykykoululaiset ovat suvaitsevaisempia kuin vanhempansa saman ikäisinä. Nykynuoren ei ilmeisesti ole tarvetta korostaa kristinuskon ainutlaatuisuutta, vaikka suhtautuisikin sen uskonkohteisiin myönteises-

ti tai neutraalisti. Muutos vuodesta 1974 on selvä. Otopaikkakunnista Helsingissä ja Kuopiossa on viimeisten vuosikymmenten aikana koettu merkittävä maahanmuuttajien vaikutus suomalaiseen kulttuuriin. Tämä saattaa olla se tekijä, joka näkyy muutoksena lasten ja nuorten kristinuskoon ainutlaatuisuuteen suhtautumisessa. Myös mediakulttuurin kansainvälistyminen on todennäköisesti vaikuttanut maailmankuvan laajenemiseen. Toisaalta myös puhdasvälinpitämättömyys kristillistä uskontoa kohtaan voi näkyä tämän katsomuksen kannatuksessa. Vaikka sattuukin uskomaan johonkin, ei se välttämättä tarkoita, että itse uskonto olisi tärkeä. Maallistumisen teorian uskonnollisen elämän privatisoitumisesta on läheisesti liitettävissä tähän ilmiöön.

Kolmannessa hypoteesissa väitettiin lasten ja nuorten katsomusten muodostamisen olevan hankalampaa nyt kuin 30 vuotta aiemmin. Katsomuksista neljän keskiarvo onkin 5-9-luokkalaisilla lähempänä neutraalia kuin vuonna 1974. Mutta yhtä monen keskiarvo taas on siirtynyt kauemmaksi neutraalista. Sekä Tammisen aikaan, että nyt kannanotto mihinkään uskonnollisiin katsomuksiin ei ole kovin selkeää ja merkittäviä eroja ei siinä mielessä ole syntynyt. **Hypoteesi 4 ei saa tutkimuksessa tukea.**

5.2. Iän ja uskonnollisten katsomusten yhteyden muutos

Ikäryhmittäin uskonnollisia katsomuksia vertaillaessa voidaan todeta sama kuin koko ikäluokankin kohdalla. Peruskoulun 5-9-luokkalaisten uskonnolliset katsomukset ovat vuonna 2006 jokaisella luokka-asteella kielteisempiä kuin 1974. Muutos on suurin 5-luokkalaisilla ja pienin 9-luokkalaisilla. Jos ajatellaan, että aiemmin katsomukset ovat olleet vanhemmilla ikäluokilla selvästi kriittisempiä kuin nuoremmilla, erot ovat tasoittuneet 30 vuodessa. Tämä voisi viitata mahdolliseen murrosiän aikaistumiseen tai toisaalta kognitiivisen kehityksen ikärajojen liukumiseen varhaisemmaksi. Vaihtoehtoinen selitys olisi myös se, että vanhempaan ikäluokkaan maallistuminen ja vaikkapa median kritisoitunut asenne olisi vaikuttanut jo 1970-luvulla, mutta nuorempiin vasta tämän jälkeen. On mahdollista ajatella, että maallistuminen näkyisi varttuneemmilla nuorilla selkeämmin ja nopeammin perustuen juurikin heidän kykynsä ajatella abstraktisti ja luoda kriittisempiä kannanottoja.

TAULUKKO 12. Uskonnollisen kokonaisasenteen keskiarvo 5-, 7 ja 9-luokkalaisilla Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella vuosina 1974 (N=773) ja 2006 (N=547).

Peruskoulun vuosiluokka	Keskiarvo	
	1974	2006
5-luokka	2.5	2.9
7-luokka	2.8	3.1
9-luokka	2.9	3.1

Huom. 1=täysin samaa mieltä, 5=täysin eri mieltä

Huom. Lähde: Tamminen 1985, 216.

Kaikkien yksittäisten uskonnollisten katsomusten kohdalla ajallinen muutos noudattelee vastaavaa linjaa kuin kokonaisasenteessakin. Nuorimmalla ikäryhmällä muutos on aina suurempi kuin vanhimmalla. Sen sijaan 7-luokkalaisten suhtautuminen eri ajankohtina vaihtelee verrattuna muihin luokka-asteisiin. Puolessa tapauksista 7-luokkalaisten katsomusten muutos on hieman suurempaa kuin 5-luokkalaisilla ja yhdessä pienempää kuin 9-luokkalaisilla. Merkittävin ajallinen vaihtelu ikäluokassaan on juuri 7-luokkalaisilla katsomuksen ”kristinuskon ainutlaatuisuus” kohdalla (1.4 yksikköä).

TAULUKKO 13. Katsomusten keskiarvot 5-, 7- ja 9-luokkalaisilla Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella vuosina 1974 (N=773) ja 2006 (N=547).

Uskonnollinen katsomus	Vuosi	Luokka-aste		
		5	7	9
Jumalaan luottaminen	2006	2.4	2.8	2.9
	1974	2.1	2.5	2.6
Usko Jeesukseen	2006	2.8	3.1	3.1
	1974	2.0	2.5	2.7
Kuolemanjälkeinen elämä	2006	2.9	2.7	2.8
	1974	2.3	2.6	2.5
Rukous ja Jumalan apu	2006	2.9	3.2	3.2
	1974	2.2	2.7	2.9

Pelastus vain Jeesuksessa	2006	3.3	3.6	3.4
	1974	3.0	3.2	3.3
Raamatun luotettavuus	2006	3.2	3.5	3.7
	1974	2.5	2.9	3.2
Jumalakuvan lainomaisuus	2006	3.3	3.5	3.5
	1974	3.2	3.3	3.4
Kristinuskon ainutlaatuisuus	2006	3.7	3.8	3.7
	1974	2.6	2.4	2.4

Huom. 1=täysin samaa mieltä, 5=täysin eri mieltä

Huom. Lähde: Tamminen 1985, 216.

5.3. Sukupuolen ja uskonnollisten katsomusten yhteyden muutos

Uskonnollisen kokonaisasenteen keskiarvon muutos on sekä tytöillä, että pojilla 0,3 yksikköä. Molemmilla sukupuolilla katsomukset suuntautuvat nyt kriittisemmin.

Uskonnollisessa kokonaisasenteessa tyttöjen ja poikien erot eivät ole kaventuneet.

TAULUKKO 14. Katsomussummamuuttujien keskiarvot peruskoulun 5-9- luokkien tytöillä ja pojilla Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella vuosina 1974 (N=773) ja 2006 (N=547).

Uskonnollinen katsomus	tytöt		pojat	
	2006	1974	2006	1974
Jumalakuvan lainomaisuus	3.4	3.3	3.4	3.3
Pelastus vain Jeesuksessa	3.5	3.2	3.4	3.2
Jumalaan luottaminen	2.5	2.2	2.9	2.6
Kuolemanjälkeinen elämä	2.7	2.4	2.9	2.7
Rukous ja Jumalan apu	2.9	2.5	3.3	2.8
Usko Jeesukseen	2.8	2.2	3.2	2.6
Raamatun luotettavuus	3.3	2.7	3.6	3.0
Kristinuskon ainutlaatuisuus	3.9	2.4	3.6	2.5

Huom. 1=täysin samaa mieltä, 5=täysin eri mieltä

Huom. Lähde: Tamminen 1985, 216.

Yksittäisiä katsomuksia tarkastellessa tyttöjen katsomusten muutos on hyvin samansuuruista kuin pojillakin. Kristinuskon ainutlaatuisuutta korostava katsomus on ainoa, jossa muutos poikkeaa sukupuolittain. Siinäkin eroa ei kuitenkaan ole kuin 0,4 yksikköä. Voidaan siis todeta, että Helven havainto sukupuolten välisien erojen kasvattumisesta uskonnollisissa katsomuksissa ei pidä paikkansa. **Hypoteesi 3 ei saa siis tukea.** Ei ole mitään syytä tehdä yhteenvetoa, jonka mukaan maallistuminen olisi vaikuttanut jommankumman sukupuolen uskonnollisiin katsomuksiin merkittävämmän kuin toisen 5-9-luokkalaisilla.

6. POHDINTA

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli kartoittaa suomalaisten peruskoulun 5-9-luokkalaisten uskonnollisia katsomuksia sekä vertailla niitä vuoden 1974 vastaaviin katsomuksiin Helsingissä, Kuopiossa, Nousiaisissa ja Ruokolahdella. Tutkimuksen

tavoite täyttyi mittarin sallimissa puitteissa. Uskonnollisissa katsomuksissa on kuitenkin vielä paljon tutkittavaa, kyseessä on siinä määrin monitahoinen kokonaisuus.

Tutkimus osoittaa, että uskonnollisiin katsomuksiin suhtautuminen ei vaihtele merkittävästi luokka-asteittain, eikä sukupuolittain. Ajalliset pienet muutokset ovat kuitenkin kaikissa ikäryhmissä samansuuntaisia ja johdonmukaisia. Lasten ja nuorten uskonnolliset katsomukset ovat todella muuttuneet ja nimenomaan kielteisemmiksi kuin aiemmin. Vaikka 5-9-luokkalaisten katsomukset eivät olekaan kristinuskon vastaisia, ei niiden voi sanoa olevan kovin myönteisiäkään. Agnostiset ja ateistiset maailmankuvat ovat mitä ilmeisimmin lisääntyneet elämänkatsomuksissa ja maallistumisesta on havaittavissa. Kyse ei ole valtavista asenteellisista hyppäyksistä viimeisen 30 vuoden aikana. Jokin yhteiskunnassamme vaikuttaa uskonnollisuuteen sekä lasten ja nuorten katsomuksiin muuttaen niitä, mutta kyse on erittäin hitaasta ilmiöstä.

Muutoksen hitauden ymmärtäminen on uskonnonopetuksen kannalta lohdullista. Jos opetus muuttuu hitaasti, sillä on mahdollisuus edes jossain määrin vastata uskonnollisen kulttuurin muutostahtiin. Muutos täytyy kuitenkin hyväksyä todellisena ilmiönä. Oppilaiden katsomusten ollessa suhteellisen neutraaleja voidaan todeta, että oman uskonnon opetus ei ole ainakaan nyt tavoitteessaan lasten ja nuorten uskonnollisen identiteetin rakentamisessa ja vahvistamisessa. On hämmentävää, että tiettyyn uskontoon sitoutunut lapsi suhtautuu täysin neutraalisti sen opilliseen sisältöön. Tutkimuspaikkakuntien lapsilla ja nuorilla ei ole selvää kykyä ottaa kantaa valtauskonnon katsomuksellisiin kysymyksiin. Joko katsomukset ovat etäisiä tai sitten kysymykset ovat uskonnollisen kasvatuksen tasoon nähden liian vaikeita.

Kallioniemi on esittänyt omasta mielestään todennäköisimmän skenaarion, jollaiseksi Suomen peruskoulujen uskonnonopetuksen on mahdollista tulevaisuudessa muotoutua. Kyseessä on mm. Britannian ja muiden pohjoismaiden mukainen tunnustuksettoman uskonnonopetuksen malli, jossa kaikille oppilaille järjestetään yhteistä uskonnonopetusta heidän uskonnollisesta ja katsomuksellisesta taustastaan riippumatta. (Kallioniemi 2005, 25–27.) Jos nykyinen oman uskonnon opetus ei vahvista lapsen henkilökohtaista kasvua ja reflektoivaa uskonnollista identiteettiä, ehkä tunnustuksetton uskonnonopetus vahvistaisi ainakin lasten enemmistön todellista, uskonnollisesti neutraalia, identiteettiä.

LÄHTEET

- Alkula, T., Pöntinen, S. & Ylöstalo, P. 1994. Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Helsinki: WSOY.
- Anttonen, V. & Taira, T. 2004. Uskontotiede uskonnollisuuden paikantajana. Teoksessa O. Fingerroos, M. Opas & T. Taira (toim.) Uskonnon paikka. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 18-50.
- Burke, P. 1995. History and social theory. Cambridge: Polity Press.
- Carmines, E. G. & Zeller, R. A. 1980. Measurement in the Social Sciences. The Link between Theory and Data. New York: Cambridge University Press.
- Draulans, V. & Halman, L. 2006. How secular is Europe? The British journal of Sociology 57 (2), 263-285.
- Durkheim, E. 1981. Die elementaren Formen des religiösen Lebens. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Erwin, P. 2005. Asenteet ja niihin vaikuttaminen. Helsinki: WSOY.
- Eskola, A. 1977. Sosiologia. 5. painos. Helsinki: WSOY.
- Eskola, A. 1981. Sosiologian tutkimusmenetelmät 1. 4.painos. Helsinki: WSOY.
- Eskola, A. 1999. Mitä Jumalasta pitäisi ajatella? 2.painos. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy.
- Fingerroos, O., Opas, M. & Taira, T. 2004. Uskonnon paikka. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

- Frangén, M-A. *Persoonallinen elämäkatsomus. Pitkittäistutkimus suomalaisten ja ruotsalaisten lasten ja nuorten käsityksistä itsestään, ympäröivästä todellisuudesta ja tuonpuoleisuudesta.* Helsinki: Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta.
- Gagné, R. M. 1985. *The Conditions of Learning and Theory of Instruction.* 3. painos. New York: CBS College Publishing.
- Galtung, J. 1970. *Theory and Methods of Social Research.* 3. painos. Oslo: Universitetsforlaget.
- Giddens, A. 1989. *Sociology.* Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. 2001. *Sociology. Introductory Readings.* Cambridge: Polity Press.
- Glock, C. H. & Stark, R. 1965. *Religion and Society in Tension.* Chicago: Rand McNally & Company.
- Goldman, R. 1964. *Religious Thinking from Childhood to Adolescence.* Lontoo: Routledge and Kegan Paul.
- Goldman, R. 1968. *Readiness for religion. A Basis for Developmental Religious Education.* 2. painos. New York
- Hamilton, A. 2001. *Secularisation? Now You See it, Now You Don't.* Teoksessa Giddens, A (toim.) *Sociology. Introductory Readings.* Cambridge: Polity Press, 323-329.
- Heino, H. 1997. *Mihin Suomi tänään uskoo.* Helsinki: WSOY.
- Heiskala, R. 1994. *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia.* Helsinki: Gaudeamus.
- Helve, H. 1987. *Nuorten maailmankuva.* Helsinki: Yliopistopaino.
- Helsingin Sanomat. 2008. Jo 100 000 on eronnut kirkosta internetissä. 17.2.2008.

- Helve, H. 2006. Nuoret ja usko. Teoksessa Wilska, T-A (toim.) Uskon asia. Nuoriso-
barometri 2006. Helsinki: Opetusministeriö, 92-109.
- Holm, N. G. 2005. Kehityopsykologisia näkemyksiä uskonnonopetukseen. Teoksessa
A. Kallioniemi & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetus uudella vuosituhanalla.
Hämeenlinna: Karisto, 146–167.
- Härkönen, A-L. 2003. Uskon, koska en uskalla olla uskomatta. Teoksessa J. Lanki-
nen (toim.) Suomalaisen Jumala tänään. Helsinki: Kirjapaja.
- Juntunen, M. & Mehtonen, L. 1977. Ihmistieteiden filosofiset perusteet. Jyväskylä:
Gummerus Kirjapaino Oy.
- Jyrinki, E. 1977. Kysely ja haastattelu tutkimuksessa. Vaasa: Oy Gaudeamus Ab.
- Järvinen, R. K. 2007. Myös uskonnotonta vakaumusta on kunnioitettava. Skeptikko
4/2007, 15–18.
- Kallioniemi, A. 1998. Uskonnonopettajana muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa
M. Pyysiäinen & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetuksen käsikirja. Helsinki:
WSOY, 145–155.
- Kallioniemi, A. 2005. Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallis-
yhteiskunnallisessa kontekstissään. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Seppälä
(toim.) Uskonnonopetus uudella vuosituhanalla. Hämeenlinna: Karisto, 11–49.
- Kallioniemi, A. 2005b. Varhaiskasvatuksen uskontokasvatus monikulttuuristuvassa
maailmassa. Teoksessa P. Hilska, A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) Us-
kontokasvatus monikulttuurisessa maailmassa. Helsinki: Kirjapaja, 11–38.
- Karisto, A., Takala, P. & Haapola, I. 1998. Matkalla nykyaikaan: elintason, elämän-
tavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY.

- Karvonen, J. 1967. The Structure, Arousal and Change of the Attitudes of Teacher Education Students. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- Ketola, K. 2003. Uusi kansanomainen uskonnollisuus. Teoksessa K. Kääriäinen, K. Niemelä & K. Ketola (toim.) Moderni kirkkokansa. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 53–86.
- Ketola, K., Kääriäinen, K. & Niemelä, K. 2007. Suomalaisten uskonnollisuuden muutokset. Teoksessa S. Borg, K. Ketola, K. Kääriäinen, K. Niemelä & P. Suhonen (toim.) Uskonto, arvot ja instituutiot. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto, 47–59.
- Kirkon tiedotuskeskus. 2007. Kirkon väestötilastot tarkentuneet - Suomalaisista 82,4 prosenttia kuuluu luterilaiseen kirkkoon. Saatavilla www-muodossa: ><http://213.250.93.194/asiakas/evl/ktuutiset.nsf/45a7bb2db5c79b9ac2256c9e005786b4/246ed2ac4fdd4e21c2257287002a901a?OpenDocument> > 13.1.2008
- Kirkon tilastollinen vuosikirja 2006. 2007. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Komulainen, J. 2005. Systemaattinen teologia ja uskonnonopetus. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetus uudella vuosituhannella. Karisto: Hämeenlinna, 280–302.
- Koskelainen, O. 1968. Maallistuva suomalainen suurkaupunki. Helsinki: WSOY.
- Kääriäinen, K. 2003. Teorioita uskonnon ja yhteiskunnan muutoksesta. Teoksessa K. Kääriäinen, K. Niemelä & K. Ketola (toim.) Moderni kirkkokansa. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 87–121.
- Kääriäinen, K., Niemelä, K. & Ketola, K. 2003. Moderni kirkkokansa. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Laki perusopetuslain 13§ muuttamisesta. 2003/454. Saatavilla www-muodossa: ><http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20030454>> 30.1.2008

- Lapin Kansa. 2007. Lapissa luotetaan kirkkoon. 24.2.2007.
- Luckmann, T. 1999. The Religious Situation in Europe: The Background to Contemporary Conversions. *Social Compass* 46 (3), 251-158.
- Mikkola, T. 2006. Urbanin nuoren aikuisen arvot. Teoksessa T. Mikkola, K. Niemelä & J. Petterson (toim.) *Urbaani usko. Nuoret aikuiset ja kirkko*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 23–42.
- Myllyniemi, S. 2006. Nuorisobarometri 2006. Teoksessa Wilska, T-A (toim.) *Uskon asia. Nuorisobarometri 2006*. Helsinki: Opetusministeriö, 14–89.
- Niemelä, K. 2003. Usko Jumalaan ja kirkon oppiin. Teoksessa K. Kääriäinen, K. Niemelä & K. Ketola (toim.) *Moderni kirkkokansa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 148–164.
- Niemelä, K. 2003b. Uskonnollisuus eri väestöryhmissä. Teoksessa K. Kääriäinen, K. Niemelä & K. Ketola (toim.) *Moderni kirkkokansa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 187-220.
- Niemelä, K. 2006. Nuorten aikuisten suhde kirkkoon. Teoksessa T. Mikkola, K. Niemelä & J. Petterson (toim.) *Urbaani usko. Nuoret aikuiset ja kirkko*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 43–65.
- Niemelä, K. & Koivula, A. 2006. Uskonnollinen kasvatus sillanrakentajana. Teoksessa T. Mikkola, K. Niemelä & J. Petterson (toim.) *Urbaani usko. Nuoret aikuiset ja kirkko*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 163–177.
- Norris, P. & Inglehart, R. 2005. 2. painos. *Sacred and Secular*. New York: Cambridge University Press.
- Nummenmaa, L. 2004. *Käyttäytymistieteiden tilastolliset menetelmät*. Helsinki: Tammi.

- Oikarinen, L. 1993. Ihmisen uskon kehitys. James W. Fowlerin teorian konsistenssin analyysi. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Persell, C. H. 1987. Understanding Society. An Introduction to Sociology. New York. Harper & Row.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. 2004. Opetushallitus. Saatavilla www-muodossa: >http://www.oph.fi/info/ops/pops_web.pdf> 12.12.2007
- Perusopetuksen muiden uskontojen opetussuunnitelmien perusteet. 2006. Opetushallitus. Saatavilla www-muodossa:
><http://www.oph.fi/ops/netpkuskontojenopsit06.pdf>>
- Piaget, J. & Inhelder, B. 1977. Lapsen psykologia. 2. painos. Jyväskylä: Gummerus Oy.
- Piaget, J. 1988. Lapsi maailmansa rakentajana. Helsinki: WSOY.
- Puolimatka, T. 2002. Opetuksen teoria. Konstruktivismista realismiin. Helsinki: Tammi.
- Pyysiäinen, I. 2001. Harvat ja valitut. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pyysiäinen, I. 2004. Utopian kartta. Teoksessa O. Fingerroos, M. Opas & T. Taira (toim.) Uskonnon paikka. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 53–70.
- Rauste, M-L. 1973. Nuorison ihmis- ja maailmankuva. Turku: Turun yliopiston psykologian laitos.
- Rauste von Wright, M-L. 1979. Nuorison ihmis- ja maailmankuva X. Sosialisatioprosessi ja maailmankuva. Turku: Turun yliopiston psykologian laitos.
- Rauste von Wright, M-L. & von Wright, J. 1999. Oppiminen ja koulutus. Helsinki: WSOY.

- Seppo, J. 2001. Uskonnonopetus ja uskonnonvapaus. Teologinen aikakauskirja, 106, 518-521. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa):
><http://www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi>> 1.12.2007
- Seppo, J. 2003. Uskonnonvapaus 2000- luvun Suomessa. Helsinki: Edita Prima Oy.
- Smart, B. 1992. Modern Conditions, Postmodern Controversies. Lontoo: Routledge.
- Smart, N. 2005. Uskontojen maailma. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.
- Stark, L. 2006. Pitkospuita modernisaation suolle. Teoksessa H. Helsti, L. Stark & S. Tuomaala (toim.) Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Helsinki: Suomen kirjallisuuden seura.
- Talib, M-T. 2005. Oppilas moniarvoisessa ja -kulttuurisessa Suomessa. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Seppälä (toim.) Uskonnonopetus uudella vuosituuhannella. Hämeenlinna: Karisto, 131–145.
- Tamminen, K. 1981. Lasten ja nuorten uskonnollinen kehitys 1. Helsinki: Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos.
- Tamminen, K. 1985. Mihin koululaiset ja heidän vanhempansa uskovat? Helsinki: Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos.
- Tilastokeskus 2006. Peruskoulun oppilaat 2006. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa):
><http://www.tilastokeskus.fi/til/pop/tau.html>>
- Toivonen, K. 1991. Persianlahden sota, joukkotiedotus ja peruskoululaisten ahdistuneisuus. Rovaniemi: Lapin yliopiston kasvatustieteiden osasto.
- Ubani, M. 2005. Oppilas merkityksen etsijänä. Teoksessa P. Hilska, A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) Uskontokasvatus monikulttuurisessa maailmassa. Helsinki: Kirjapaja, 105–124.

Usher, R., Bryant, I. & Johnston, R. Adult Education and the Postmodern Challenge. 1997. Lontoo: Routledge.

Uskonnonvapauslaki. 2003/453. Saatavilla www- muodossa:

><http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030453>>

Vahervuo, T. & Kalimo, E. 1971. Tilastolliset perusmenetelmät. Helsinki: WSOY.

Valkonen, T. 1981. Haastattelu- ja kyselyaineiston analyysi sosiaalitutkimuksessa. Helsinki: Gaudeamus.

Valli, R. 2001. Johdatus tilastolliseen tutkimukseen. Jyväskylä: PS-kustannus.

Vasama, P-M & Vartia, Y. 1971. Johdatus tilastotieteeseen. Helsinki: Gaudeamus.

Virkkunen, T. 1977. Yksilön uskonnollinen kehitys. 2. painos. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.